

ГУМАНІТАРНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ

2025

Вип. 3 (98)

Том 27

Спецвидання
КОНЦЕПЦІЯ
ЗАПОВІДНОСТІ
У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ
ТА СВІТОВІЙ
ЗАПОВІДНИЙ
ПРАКТИЦІ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борейко В.Е.	Україна, Заслужений природоохоронник України, головний редактор
Войцеховський К.	Польща
Гараєв А.С.	Азербайджан
Марушевський Г.Б.	Україна, кандидат філософських наук
Уїнер Д.	США, доктор історичних наук

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

вул. Райдужна, 31-48
02218, м. Київ
Україна

e-mail: kekz-office@ukr.net

ADDRESS:

Raduzhna str. 31-48
02218 Kyiv
Ukraine

Електронна версія журналу • <http://www.ecoethics.ru>

Humanitarian Environmental Magazine

Volume 27 • Supplement 3 (98) • 2025
Edited by V.E. Boreyko

Міжнародний екологічний журнал

ЗАСНОВНИК • Київський еколого-культурний центр
Реєстраційне свідоцтво КВ 4345 від 03.07.2000 р.

ВИДАВЦІ:

Київський еколого-культурний центр

Всесвітня комісія з охоронюваних територій МСОП
(WCPA/IUCN)

Комп'ютерний набір • О.А. Яценко; оригінал-макет • С.А. Желяскова
Обкладинка • мал. С.А. Лопарьова

© Гуманітарний екологічний журнал, 2025
© Київський еколого-культурний центр, 2025
© Всесвітня комісія з охоронюваних територій МСОП, 2025
© Humanitarian Environmental Magazine, 2025
© Kyiv ecological and cultural centre, 2025
© World Commission on Protected Areas IUCN, 2025

ISSN 1727-2661 (Print)
ISSN 1727-270X (Online)

ЗГІДНО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МЕДІА»
ТА ЗА РІШЕННЯМ ВІД 18.05.2023 №325 (ЗІ ЗМІНАМИ)
НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ТЕЛЕБАЧЕННЯ
І РАДІОМОВЛЕННЯ

Київський еколого культурний центр внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа

та присвоєний ідентифікатор у Реєстрі як суб'єкту у сфері друкованих медіа R30-03766;

адреса — вул. Райдужна, буд. 31, кв. 48, м. Київ, 02218;

кінцевий бенефіціарний власник — Борейко Володимир Євгенович;

назва друкованого медіа — «Гуманітарний екологічний журнал»;

періодичність виходу примірників — 4 рази на рік;

поширюється на території України та поза її межами;

розповсюдження безкоштовне;

видається українською, англійською, польською, російською мовами.

Мал. Е.Д. Шукурова

— Чи сповідував ти екологію? Чи благоговів перед життям?
Чи співпрацював з журналом Гуманітарним екологічним?

Зміст

В.Е. Борейко Європа йде курсом заповідності. Короткий огляд заповідної справи у європейських країнах	1	Ia, Ib, II). Руководство МСОП по категориям управления охраняемыми территориями	39
В.Е. Борейко Суворий заповідний режим у національних парках світу	6	В.Е. Борейко Необходимо не только увеличивать площадь природно-заповедного фонда, но и повысит его качество	44
В.Е. Борейко Концепція охорони дикої природи (wilderness). Основні засади	21	Мартин Мюллер, Мариус Мастер, Мануэль Вольтеринг, Хуберт Джоб Отношение посетителей к естественным экораздражителям; ситуация с короедом в Национальном парке Баварский лес, Германия	52
В.Е. Борейко Недоліки заповідної системи України	27	Национальный парк «Баварский лес» не борется с короедом	56
В.М. Головка, А.П. Стельмах, В.Г. Хацько Зникло село. Збережемо унікальний ландшафт	33	В.Е. Борейко Академик Дидух как враг заповедника и Красной книги	57
Охраняемый режим в заповедниках, территориях дикой природы и национальных парках (категории			

Європа йде курсом заповідності. Короткий огляд заповідної справи у європейських країнах

В.Е. Борейко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

У Німеччині, Австрії заповідні зони національних парків, або як їх ще називають — зони природної динаміки, займають 50-90% території парку. У класичному європейському національному парку збереження природи переважає над усім іншим. У Румунії заповідна зона нацпарків становить понад 50% території парку.

У нацпарках Швеції, Швейцарії, Фінляндії та Іспанії повний захист від впливу людини має вся територія парку, тобто режим заповідності поширюється весь парк.

У багатьох європейських країнах, крім завдання збереження рідкісних видів флори і фауни, ставиться завдання підтримки еволюції природи, динаміки природних процесів та явищ, збереження дикої природи у природному стані, коли вона розвивається за своїми законам саморегуляції та саморозвитку. Збереження екологічної цілісності та підтримання природних екосистем якомога більше в природному стані є головною метою європейських національних парків.

Поряд із заповідниками, на національні парки Європи покладено основне завдання щодо збереження природи в природному стані. Тому саме заповідники та національні парки є у більшості європейських країн центральною ланкою всієї системи природних територій, що охороняються.

З 2000-х років у багатьох європейських країнах почався процес масового створення заповідників (територій найсуворішої охорони — категорія I-а МСОП). В Іспанії таких заповідників вже 116, у Швеції — 3121, у Норвегії — 2189, у Фінляндії — 123, Болгарії — 55, Румунії — 55, Словачії — 351.

Практично у всіх європейських країнах у національних парках припинено полювання — в Німеччині, Італії, Іспанії, Ірландії, Швеції, Фінляндії, Австрії, Польщі, Румунії, Болгарії, Франції. У багатьох країнах нацпарках заборонено риболовлю. У Німеччині та Австрії на законодавчому рівні прийнято рішення про доведення заповідних зон у нацпарках до 75% території НВП, у Чехії — у 2017 р. прийнято рішення про доведення заповідних зон у нацпарках до 50% території НВП. Відповідно до цього закону основне завдання чеських нацпарків -це захист дикої природи і зона заповідності повинна покривати більше половини території нацпарку.

На це дається 30 років з моменту організації цього парку. Девіз національних парків Німеччини: «Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом». Зараз у більшості німецьких нацпарків заповідна зона складає більше половини території парків, а в 9 із 16 — понад 60% території парку. Німецькі екологи вважають, що кращий спосіб управління національним парком — за допомогою невтручання. Як і те, що короїди — це не шкідники, а частина природної динаміки лісу.

Активно з 2000-х років почала створювати у себе суворі заповідники Франція. З середини 2000-х років тут вже створено 3 суворі заповідники площею понад 2 тис. га кожен.

У 2009 р. Європарламентом ухвалено резолюцію про збереження дикої природи в Європі, яка зобов'язує країни Євросоюзу охороняти дику природу. Планується території дикої природи на суші в Європі довести до 5%. Німеччина та Австрія планують до 2020 р. довести території дикої природи (суші) до 2%, включаючи 5%

строго заповідних лісів. При цьому Австрія змінила свої лісові закони, визнавши пожежі частиною природної динаміки заповідних лісів. Фінляндія вже має 5,2% площі строго заповідних лісів (від усєї лісової площі), Швеція — 4% заповідних лісів.

В Україні, нажаль, площа суворої заповідності складає (без Криму) всього 0,88% країни.

Як ми бачимо, країни Євросоюзу взяли курс на розширення заповідних зон національних парків, створення суворих заповідників (категорія I-а МСОП), збільшення загального відсотка саме суворої заповідності, вони підтримують концепцію заповідності (невтручання в природні процеси на природних територіях, що охороняються), беруть під охорону та розширюють території дикої природи.

Суворі заповідники в Європі та світі

Нині в Україні часто можна чути хибну думку, що суворі заповідники з повним невтручанням — це утопія, пережиток минулого, що в Європі немає заповідників і, тим більше, з повною заповідністю. Але це не так.

Суворих заповідників категорії I-а немає лише в деяких країнах, але там їх замінюють національні парки із суворими заповідними зонами без втручання, як, наприклад, у Німеччині чи Польщі. У цих країнах національні парки є найвищою формою охорони навколишнього середовища.

Але, практично, в усіх країнах Європи існують заповідники категорії I-а та I-б, які як окремо взяті, так і входять до складу національних і природних парків. Заповідники категорії I-а є досить поширеною формою суворого захисту природи в Європі, і в більшості країн є найвищою формою захисту природи на рівні національного законодавства.

Як правило, суворі заповідники I-а в Європі — абсолютно заповідні території без втручання людини, але більшість із

них мають невелику площу — від кількох десятків або сотень до кількох тисяч гектарів. У більшості суворих заповідників Європи дозволено обмежений доступ відвідувачів стежками.

Згідно зі Всесвітньою базою даних по територіях, що охороняються (*WDPA*), найбільше суворих резерватів категорії I-а у Швеції — 3121 та Норвегії — 2189. Більшість з них — невеликі території від 1 до 100 га. Це можуть бути, наприклад, дрібні острови, ділянки узбережжя або скеля з пташиними базарами, які взяті під суворий захист категорії I-а. Але є значні за площею суворі заповідники. Наприклад, у Норвегії, на Шпіцбергені, розташований найбільший у Європі та один із найбільших у світі резерват I-а — Північно-Східний Свальбард (*Nordost Svalbard nature reserve*) — 5535460 га, з яких суша (арктичні екосистеми) займає 1 866 300 га. Південніше до нього примикає *Soraust-Swalbardnature reserve (NR)* — 2182500 га, з них понад 600 000 га суші (це також територія *IBA*). У Норвегії природний заповідник (*Naturreservat*) є найвищою формою захисту природи. Більшість природних заповідників Норвегії пов'язані з охороною птахів та їх місцепроживання, водно-болотних угідь, як, наприклад, суворий резерват Пасвік — 1900 га (на півночі материкової частини країни). У Норвегії резерватів категорії I-а 73,02% від усіх ОПТ країни (найвищий показник у Європі).

У Фінляндії, на відміну від сусідніх скандинавських країн, лише 20 суворих заповідників I-а, але це окремі повноцінні природоохоронні установи, досить великі за площею — до кількох тисяч чи десятків тисяч гектарів. Тільки у 4-х з них дозволено доступ відвідувачів, виключно для екскурсій стежками. Ціль строгих заповідників Фінляндії — збереження дикої природи у природному стані та проведення постійних довгострокових наукових досліджень та моніторингу. Це — наукові заповідники. Але у кількох заповідниках північ від країни (в Лапландії), саамам до-

зволено традиційне природокористування (без права поселень біля заповідників).

Розвинена мережа суворих наукових заповідників I-а є й у Болгарії. У цій країні 55 заповідників, абсолютна більшість із них площею понад 1000 га (в середньому по кілька тисяч га). 14 суворих заповідників Болгарії входять до заповідних зон трьох національних парків Болгарії. Це території без господарського використання, але у більшості з них дозволено доступ відвідувачів стежками.

У Румунії також 55 наукових заповідників, загальною площею понад 110 000 га. Це суворі території без втручання і, у багатьох із них, доступ відвідувачів заборонено, а тих, де він дозволено, є частина території без доступу.

Дуже велика кількість строгих заповідників I-а у Словаччині — 351. Більшість із них входять до складу заповідних зон національних парків. Більшість з них доступ дозволено, але тільки стежками. У Словаччині суворий заповідник має 5 національну категорію захисту, згідно з якою втручання в природні процеси не допускається. Для порівняння, національний парк має 3-ю категорію.

Згідно з даними *WDPA*:

в Італії — 116 заповідників категорії I-а

в Іспанії — 13 заповідників категорії I-а та 61 I-b

у Португалії — 9 I-а та 25 I-b

у Чехії — 9 I-а (площа по кілька сотень га) та 5 I-b

у Данії — 6 I-а та 7 I-b

в Естонії — 29 I-а (з яких 17 — суворі заповідники національних парків та 12 — суворі заповідники резерватів), I-b — 320 (61 з них входить до складу заповідних зон НП як категорія *Wilderness*)

у Литві — 6 I-а

у Латвії — 4 I-b

у Ліхтенштейні — 12 I-а та 9 I-b

у Люксембурзі — 49 I-b

у Словенії — 6 I-а та 50 I-b

у Швеції — 161 I-b

у Фінляндії — 123 I-b

Багато країн Європи почали активніше створювати суворі заповідники категорії I-а, оскільки прийшло розуміння, що це єдина можливість зберегти ділянки дикої природи, які ще залишилися в недоторканому чи малопорушеному стані. Починаючи з середини 90-х років, і, особливо, у 2000-ті почали активно створюватися суворі заповідники I-а навіть у тих країнах Західної Європи, в яких раніше їх не було або вони були надто малі за площею. Наприклад, Франція прийняла рішення про створення мережі строгих заповідників по всій території країни, де природа розвивалася без втручання людини.

Так, ще в 1995 році в самому центрі національного парку Екрен (Альпи), у його найменш відвідуваній та дикій області був створений суворий заповідник категорії I-а — *Reservenaturelle integrale lauvitel* площею 689 га. Він створений для наукових цілей із режимом повного не втручання та із заборонаю доступу відвідувачів. По суті, вперше з'явилася суворі заповідна зона у цьому парку.

Відповідно до рішення Гельсінської конференції із захисту лісів (1993 р.) (Гельсінська резолюція Н1) та Віденської резолюції, прийнятої на 4-й конференції міністрів із захисту та охорони лісів Європи (2003 р.), Франція прийняла на себе зобов'язання створити принаймні 3 повні біологічні заповідники I-а на площі понад 2000 га кожен, на додаток до мережі невеликих суворих заповідників. З середини 2000-х років було створено суворі заповідники (*laréserve biologique intégrale* — *RBI*): *Silve d'Argenson* — 2579 га, найбільший у Франції, створений у 2005 р. *des Maures* — 2531 га (2008 р.), *Vercors* — 2160 га (2009 р.).

Ціль цих заповідників — вільне перебіг процесу природної еволюції без будь-якого втручання людини. У 2010 р. в Альпах було створено *RBI Vetoux* — 906 га. У 2014 році у Франції було представлено ще 6 проектів створення інтегральних заповідників (*RBI*). У Піренеях був створений *RBI Bigorre* — 1010 га, а в 2015 р. в

Альпах — *RBI Assan* — 1032 га. Ще один новий *RBI* був створений у 2017 р. — *de la Griffon au Diable* на площі 100,51 га. Нині у Франції 70 суворих заповідників I-а (*RBI*).

У Ліхтенштейні є 9 лісових заповідників, що суворо охороняються, загальною площею 1307,7 (найбільший з них 922 га). Цим територіям надано можливість вільного розвитку. Закон про лісове господарство Ліхтенштейну визнає важливість мертвої деревини для екосистеми лісу. Відповідно до цього закону, заміна вирубанної деревини (лісовідновлення) має відбуватися лише за рахунок природної регенерації без посадок, щоб ліс, що виріс, був природним. У Греції є така категорія ОПТ, як абсолютні природні заповідники, яких у країні 8.

Таким чином, у Європі надається велике значення концепції збереження дикої природи без втручання людини та створення нових суворих заповідників, збільшення площ суворої охорони в національних парках з метою захисту природних процесів та біорізноманіття.

У Бразильській Амазонії розташований найбільший у світі найсуворіший заповідник I-а — *Grao Para Ecological Station* площею 4 245 819 га. До нього приймає ще один строгий резерват — біологічний заповідник *Maicuru* — 1151761 га. Разом вони утворюють найбільшу площу тропічних лісів у світі — близько 5,4 млн. га!

Особливо інтенсивно суворі заповідники і національні парки в Бразилії створюються з 2000-х років (як і в багатьох інших країнах) і на великих площах, що пов'язано з усвідомленням важливості збереження незайманої природи в умовах швидкого її руйнування та екологічної кризи. У Бразилії, вся система ОПТ ділиться на дві категорії: з повним захистом (переважно екологічна станція – I-а, біологічний заповідник – I-а, національний парк — II) та зі стійким використанням (категорії IV, V, VI). Саме в Бразилії, суворі території з повним захистом втілюють принцип абсолютної заповідності,

причому, на великих площах, у тому числі, цей принцип підтримують і амазонські національні парки як у Бразилії, і у Перу. Загальна площа ОПТ із суворою охороною — 2,8% території Бразилії.

Суворі заповідники I-а створені в багатьох країнах світу, у тому числі в Австралії, Аргентині, Монголії, Китаї, на Філіппінах, в Індонезії, Малайзії, на Мадагаскарі та в деяких інших країнах Африки (Гвінея, Гана та ін.), на Шрі-Ланці і т. і. Суворий заповідник I-а є і в Бутані, в Гімалаях — *Toorsa strict nature reserve* (64 400 га).

Заповідників категорії I-в (*Wilderness Area*) найбільше у США та Канаді. У США на 2010 рік було 757 заповідників I-в загальною площею 44 млн. га, що становить 5% території країни. З цієї площі 177 78941 га входить до національних парків, займаючи до 80-97% суворі, зокрема щодо полювання. Полювання на будь-яких територіях *Wilderness* Європи заборонено.

Бернська конвенція проти сінокосіння у степових заповідниках

Велике значення для аргументації режиму недоторканності у степових заповідниках та заповідних зонах має Додаток 1 до Резолюції № 4 Бернської конвенції, прийнятої 1996 р. Відповідно до цього документа під охорону беруться такі рідкісні степові спільноти, як стеги, що заростають лісом (код X18), а також пантично-сарматські листяні чагарники» (код F3.247).

Якщо раніше деякі ботаніки вважали цінними лише злакові або злаково-різнотравні стеги, а стеги, що заростають лісом або кустарником, вважали такими, що не мають цінності, і тому закликали косити заповідний степ тракторами та комбайнами, щоб не дати їй зарости, тепер ситуація змінилася кардинальним чином у бік заповідності. Згідно з Бернською конвенцією та її Резолюцією № 4, однаково цінність мають не тільки злакові або

злаково-різнотравні степи, але і степи, що заростають лісом або чагарником.

Всі ці види степів повинні підлягати в Європі суворій охороні. І тому сінокошіня в степових заповідниках з метою не дати степу зарости лісом або чагарником, означає грубе порушення Бернської конвенції та її Резолюції № 4, а також порушення європейських принципів та цінностей охорони дикої природи.

Євросоюз покарав Польщу за незаконне рубання лісу в резерватах Біловезької пущі

У 2016 р. новий міністр екології Польщі Ян Шишко, лісник за освітою, утричі збільшив масштаби рубок у Біловезькому лісництві, до якого входить всесвітньо відома польська частина Біловезької пущі. Слід додати, що з 62219 га польської частини Біловезької пущі до національного парку «Біловезький» входить лише 10501 га.

Однак на решті території польської Біловезької пущі є резервати (заказники), які охороняють найцінніші ділянки цього стародавнього лісу.

І ось, під виглядом боротьби з короїдом, з ініціативи лісника Я. Шиска, у всій частині Біловезької пущі, яка не входить до національного парку (а це понад 50 тис. га), у тому числі в резерватах, почалося масове рубання дерев.

Якщо раніше у Біловезькому лісництві за 10 років заготовлялося 63,4 тис. кубів деревини, то Я. Шишко ухвалив за 10 років заготовити у 3 рази більше

— 188 тис. куб. метрів. Особливим святотатством виглядала рубка у резерватах (заказниках). Я. Шишко пояснював необхідність рубання в резерватах тим, що, нібито, заради боротьби з короїдом, який вражає ялинки, можливий лише один спосіб — рубання лісу.

Екологи ж наполягали, що Біловезька пуща сама може перемогти спалах короїда. У Пущі екологи побудували спеціальні табори, щоб блокувати рубку унікального лісу. Міністр Я. Шишко звинуватив їх у «антипатріотизмі» та назвав «екотерористами». Свій протест проти рубання лісу в резерватах та інших частинах Біловезької пущі висловили 33 декани факультетів природничих наук університетів з усієї Польщі.

Комітет Світової Спадщини ЮНЕСКО просив призупинити рубки, проте вони продовжувалися. З січня по кінець серпня 2017 р. в резерватах і частинах Біловезької пущі, що не охороняються, було зрубано близько 140 тис. дерев. У серпні суд Європейського Союзу ухвалив рішення зобов'язати Польщу припинити рубки в Біловезькій пущі та виніс штраф у розмірі 100 тис. євро за кожен день рубки.

Протести проти рубання лісу в Біловезькій пущі з кожним днем зростали як у самій Польщі, так і в усьому світі. В результаті уряд Польщі був змушений не тільки повністю припинити рубання лісу в резерватах і не заповіданих частинах Біловезької пущі, а й з ганьбою зняти міністра екології Польщі Я. Шиска з посади.

Суворий заповідний режим у національних парках світу

В.Е. Борейко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

Що таке національний парк

Щоб попередити можливу експлуатацію популярності наявних національних парків та девальвацію самої ідеї їх створення, представники міжнародної природоохоронної громадськості — члени створеного у 1948 році Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП) — звернулися до ООН з проханням врегулювати становище, що склалася, МСОП розробив, а X Генеральна асамблея прийняла резолюцію, в якій говориться: «Враховуючи значення, яке надає ООН ідеї національного парку як розумної форми використання природних ресурсів, і враховуючи вживання терміну, що збільшується в останні роки в ряді країн, «національний парк» для позначення територій, що мають зовсім інші завдання та статус, X Генеральна асамблея МСОП, що проходила в Нью-Делі у листопаді 1969 р., рекомендує всім урядам зберегти термін «національний парк» тільки за територіями, що відповідають наступним критеріям, і, крім того, зробити все від них залежне, щоб так само чинили місцеві органи влади та приватні організації, охочі заснувати національний парк.

Національний парк — це порівняно велика територія, де:

- одна або кілька екосистем не зазнали серйозних змін в результаті діяльності людини, де види рослин і тварин, їх місцеперебування, геоморфологічні ділянки є науковим, просвітницьким або рекреаційним інтересом, або на якій знаходиться природний ландшафт виняткової краси;
- найбільш компетентний орган країни вживає заходів для якнайшвидшого

запобігання або виключення експлуатації природних ресурсів на всій території та для ефективного формування почуття поваги до екологічних, геоморфологічних чи естетичних елементів, які призвели до створення парку та куди відвідувачам за певних умов дозволено доступ до духовних, освітніх, культурних та рекреаційних цілях».

Ця резолюція отримала широке міжнародне визнання і згодом була схвалена II Всесвітньою конференцією з національних парків, що проходила в Єллоустоні в 1972 році. Відповідно до цієї резолюції Комісія МСОП з питань національних парків розробила критерії для включення до списку ООН територій, які відповідають необхідним вимогам.

Таким чином, в даний час міжнародна концепція парку пред'являє до нього досить жорсткі вимоги та висуває низку обмежень.

У національних парках, включених до Списку ООН, забороняється експлуатація природних ресурсів, видобуток корисних копалин, заготівля деревини та рослин, видобуток тварин, будівництво гребель або інших іригаційних або гідроенергетичних споруд. Заборона поширюється і на сільськогосподарську діяльність, полювання, рибальство, заготівлю дров, будівництво доріг, ліній зв'язку, силових ліній тощо, а також на постійне проживання, комерційне або промислове використання території. З цього загального правила допускаються лише окремі винятки.

Деякі з перелічених видів діяльності дозволяються у тих національних парках, де створені зони охорони культурної спадщини (наприклад, зони контрольованого сільськогосподарського ландшафту,

села, міста чи міські райони історичного чи археологічного інтересу тощо), якщо ці види діяльності є невід'ємним елементом спадщини, що охороняється.

Національний парк відноситься до природних територій, що суворо охороняються. Відповідно до класифікації МСОП, національний парк — це II категорія природних територій, що охороняються, найбільш суворо після природних заповідників (категорія I). Класичний національний парк за критеріями МСОП має включати зону невторчання у природні процеси — не менше ніж 75% від загальної площі парку.

Суворий режим у національних парках США та Канади

У національних парках США та Канади, ще починаючи з кінця 19 століття, запроваджувався суворий природоохоронний режим. У них заборонялося полювання, рубання лісу, видобуток корисних копалин, будівництво, не пов'язане з рекреацією, акліматизація, у багатьох парках — суворо обмежена риболовля, заборонено гасіння природних пожеж.

Під впливом доповіді еколога Сталкера Леопольда від 1963 р. Служба національних парків США почала вводити ще більші обмеження та заборони, по суті перетворюючи національні парки на заповідники.

Американці зрозуміли, що національні парки мають бути не просто місцями для розваги публіки, а насамперед для охорони природи.

Було значно знижено рекреаційне навантаження на національні парки. У багатьох парках було закрито дороги, пересуватися в них тепер дозволяється пішки. Щоб відвідати деякі національні парки, необхідно взяти участь у лотереї, де виграш складає близько 10%. За порушення правил рекреації у національному парку встановлено високі штрафи. Наприклад, за нелегальне багаття — штраф до 10 тис. доларів та тюремний термін у 30 днів.

Відвідування національних парків із собаками практично скрізь заборонено, заборонено годувати диких тварин. Штраф за кормління бурундука становить від 100 до 500 доларів. Сміття, особливо після відвідин гір, потрібно забирати із собою. Перед відвідуванням багатьох національних парків потрібно прийти до Центру рейнджерів парку та подивитися фільм про правильну поведінку в парку. Ці обмеження у США обов'язкові всім — і для двірника, і для міністра.

Якщо раніше вважалося, що всі пожежі слід гасити, то з 1970-х років підхід до гасіння пожеж став диференційованим. Так, у Єллоустоунському національному парку, де щорічно від удару блискавки виникає в середньому 35 лісових пожеж та близько 10 — через людей, вирішено гасити лише пожежі антропогенного походження. За пожежами природного походження слід спостерігати та гасити їх лише в тому у разі, коли вони загрожують людям, будинкам або виходять з-під контролю.

Змінилося і ставлення до хижаків. Якщо в 1920-х роках вовків та інших хижих звірів у національних парках відстрілювали, то ці дії були визнані неправильними. В Єллоустоунській національному парку відстріл вовків було припинено у 1935 р. У 1995 р. у парк було випущено вовків, у 2005 р. їх там налічувалося 118 голів.

У Канаді заборонено використовувати в національних парках свинцеві грузила і блешні при аматорській риболовлі, ця ж заборона діє і в деяких американських національних парках.

У 2014 р. у національних парках США було запроваджено заборону на дрони, які часто лякають тварин. У 2015 р. — в американських національних парках було заборонено куріння електронних сигарет (куріння звичайних цигарок і сигарет там було заборонено раніше). Крім цього, у всіх національних парках США заборонено використання фотоспалахів.

Зонування національних парків США та Канади

Згідно з рекомендацією XI Генеральної асамблеї МСОП, у національних парках США та Канади зонування складається з: 1) зони абсолютної охорони; 2) зони суворої охорони; 3) зони слабкої охорони; 4) зони рекреації. Вже у 1970-х роках у канадських національних парках зони абсолютної охорони становили 55-70%, зони суворої охорони 3-12%, зони слабкої охорони 15-35%, зони рекреації — 1,5-10%. У деяких парках є також зона паркового сервісу, що має невелику площу.

У США є тенденції до спрощення зонування території національних парків. Для них рекомендується виділяти під туристично-адміністративну зону до 5% території, а решту площі відносити під зону суворої (абсолютної) охорони. Так, у Йосемітському національному парку зона суворої (абсолютної) охорони становить 89% території парку, у національному парку Еверлейд зона суворої (абсолютної) охорони становить 85% території парку.

У канадському національному парку Джаспер зона абсолютної охорони та зона суворої охорони разом складає 99% території парку. В іншому канадському національному парку Гатіно, зона суворої (абсолютної) охорони становить 75% території парку, і навіть науковці її відвідують лише за перепустками.

На початку 2000-х років у національних парках США та Канади зона суворої (абсолютної) охорони становила від 75% до 90% території парків, куди зокрема заборонено прохід відвідувачів. При цьому МСОП (IUCN) рекомендує під заповідну зону національних парків відводити 75% території.

Слід підкреслити, що в деяких канадських національних парках взагалі немає зон №3 (слабкої охорони) та №4 (рекреації), а лише зони №1 та №2 абсолютної та суворої охорони.

Таке зонування у бік збільшення зон суворої (абсолютної) охорони якнайкраще підтверджує активне застосування

концепції заповідності в менеджменті американських та канадських національних парків.

У найбільш диких або національних парках США і Канади, що збереглися в незайманому стані, понад 90% їх території є зоною *Wilderness* — дикої природи (I-b). Наприклад, у національному парку Банф (Канада) ця зона суворої охорони займає 93%, у НП Джаспер (Канада) — 99%, Йохо (Канада) — до 95%, Олімпік (США) — 95% (81, 82), Йосемітський (США) — 95%, Секвойя та Кінгс Каньйон — 97%. Це території без втручання, господарського використання, без доріг та інфраструктури. Дозволяється «примітивний», немоторизований туризм у диких умовах — лише пішки, з ночівлями у наметах (в основному) або у *wilderness*-хижинах. Подібний туризм («досвід дикої природи») відрізняє категорії I-b від класичних заповідних зон I-a, де відвідування немає або воно обмежене екопросвітницькими екскурсіями (як правило, однією, двома екотропами). Тим не менш, зона суворої охорони як *Wilderness*, гарантовано зберігає дику природу в незайманому стані на більшій частині території національних парків США та Канади (на всій площі I-b).

Ідея абсолютної заповідності та концепція заповідності отримали своє визнання на міжнародному рівні

Ідея абсолютної заповідності та концепція заповідності отримали своє визнання на міжнародному рівні. Це відбилося в спеціальній категорії території Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) — I-a «суворий природний резерват», який є аналогом вітчизняної категорії природно-заповідного фонду — «природний заповідник». Ця класифікація була затверджена МСОП 1994 р.

Суворий природний резерват — це досить велика за розмірами, цілісна у ландшафтному плані та мінімально освоєна територія (включаючи акваторії), де максимально повно підтримується хід при-

родних процесів у природі, зберігаються у не порушеному стані унікальні або еталонні (репрезентативні) природні комплекси, визначні геологічні утворення, зберігаються різноманітні види рослин і тварин та їх місцеперебування (підтримується біорізноманіття та різноманітність екосистем); служить, перш за все, цілям проведення наукових досліджень, екомоніторингу та природоохоронної освіти.

Цю категорію може отримати не обов'язково заповідник, але також та національний парк або резерват, але за однієї обов'язкової умови, що тут сувора охорона, наука і жодної рекреації чи іншої господарської діяльності.

Загалом у світі на 2008 р. було 4731 ділянка, що відповідає категорії МСОП — 1-а — «суворий природний резерват». Об'єкти, що належать до даної категорії, представляють 4,6% від усієї кількості охоронюваних природних територій у світі та займають площу 1 млн.033.888 кв. км., що становить 5,5% від усієї площі природних територій, що охороняються у світі.

В Індії на 2003 р. був 1 заповідник площею 133 010 га. У Китаї є заповідник для охорони панд. У Мадагаскарі діє 7 заповідників, що відповідають категорії 1-а. Це — Лукуба (740 га), Цингі-де-Намурука (22227 га), Цингі-де-Бемараха (152 тис. га), Царатанана (48622 га), Наампуана, Замена (73160 га), та приватний заповідник Беренті. У Гвінеї до категорії 1-а відноситься суворий природний заповідник Маунт-Німба (*Mount Nimba Strict Nature Reserve*), що має площу 9560 га. У Антарктиці на 2003р. категорія 1-а займала 81% від усієї площі охоронюваних природних територій у цьому континенті. У Монголії на 2007 р. було 12 заповідників, які мали площу 50,8% від усієї площі природних територій країни, що охороняються.

У Європі, крім України, Росії, Білорусі, Молдови, категорія 1-а МСОП існує на Шпіцбергені. Там є 6 заповідників (Північно- Східний та Південно-Східний

Свальбард, три флористичні райони та один морський заповідник). 20 заповідників існує у Фінляндії, 2 — у Македонії, 3 — у Латвії, 4 — у Литві, 2 — у Болгарії, 4 — у Сербії, по одному в Норвегії, Іспанії, Словенії, Чорногорії, Хорватії, Австрії, Швейцарія, Румунія. Такі об'єкти планується створити також в Ісландії. У Естонії суворі заповідні зони мають резервати.

Заповідні зони у національних парках. Досвід Європи та Америки

Науковими дослідженнями та практикою давно підтверджено, що заповідний режим, який забороняє проведення різних господарських заходів (рубки, полювання, риболовля, видобуток корисних копалин, забудова тощо) є найбільш ефективним як для охорони біорізноманіття, так і для охорони природних екологічних процесів.

У національних парках заповідний режим здійснюється у спеціальних виділених для цього заповідних зонах.

У рекомендаціях МСОП йдеться про необхідність виділення під заповідні зони до 75% території національних парків. І багато європейських та американських країн дотримуються цього.

Так, у Німеччині з 16 національних парків 4 парки мають заповідну зону трохи більш-менш 90% території парку, 7 парків — 50-60%, 3 парки 30%, і лише один національний парк — 22%.

Середня площа заповідної зони німецьких національних парків становить 58%. Нині у Німеччині ухвалено рішення про розширення заповідних зон усіх німецьких національних парків до 75%. Таке ж рішення ухвалено і в Австрії. Недарма, головне гасло національних парків Німеччини: «Природа має залишатися самою собою».

У багатьох європейських країнах заповідні зони займають близько 50% площі парків. Наприклад, у Польщі НП «Бешадський» має 63% заповідної зони, НП

«Біловезький» — 54% території парку. У Румунії НП «Ретезат» має заповідну зону в 60% території парку, в Австрії НП «Високий Тауерн» — 65% території парку.

Ще більш показовим є приклад родоначальників національних парків — США та Канади. На початку 2000-х років у національних парках цих країн зони суворої (заповідної) охорони становили від 75% до 90% території парку. Так, у канадському НП «Джаспер» заповідна зона займає 99% території парку, а в НП «Гатіно» — 75% території парку.

У США в Йосемітському НП заповідна зона складає 89%, в НП «Еверлейд» — 85%, в НП «Олімпік» — заповідна зона займає 96% площі парку.

На жаль, українські національні парки далекі від цього загального європейського та світового екологічного тренду. Заповідні зони в них дуже невеликі і переважно займають 1-7% території парку. У середньому площа заповідної зони українських НПП становить лише 20,3%, що вкрай мало.

Слід також мати на увазі, що у багатьох українських національних парках заповідна зона не становить єдиного цілого, а розосереджена територією парку невеликими ділянками («Голосіївський», «Сколівські Бескиди» та ін.). Що ще більше зменшує її екологічне значення.

Суворі охорона природи у національних парках Швеції, Швейцарії та Фінляндії

Традиційно найвищі стандарти мають національні парки Швеції та Фінляндії, а також єдиний національний парк Швейцарії.

У цих країнах всі національні парки (за винятком деяких) мають повний захист на всій території. У НП Швеції немає спеціальних заповідних зон, але господарська діяльність виключається по всій території парків.

У національних парках Швеції найсуворіші правила: заборонені полювання та риболовля (рибалка, як виняток, може

бути дозволена лише в деяких водоймах), також заборонені снігоходи та моторизовані засоби пересування, будівництво доріг, ЛЕП, будівель (тільки хатини для туристів та охорони парку). Дозволено лише збирання ягід та грибів для особистого споживання. М'який туризм дозволено по всій території парку.

У Фінляндії також суворі правила по всій території парків, але, на відміну Швеції, дозволена рибалка. Також, як і у Швеції, дозволено збирання ягід та грибів. Але, на відміну від НП Швеції, у національних парках Фінляндії є «заборонені зони» (на кшталт заповідних), де заборонено риболовлю, збирання ягід та грибів, вільне відвідування, будівництво будь-якої інфраструктури. Вони можливі лише пересування стежками, а сезон «тиші» (період гніздування птахів) заборонено доступ відвідувачів.

Заборонені (заповідні) зони, як правило, невеликі, встановлені у найбільш цінних, «чутливих» або вразливих місцях і не займають більших відсотків від загальної площі парку. Але є й великі площі заповідні зони. Наприклад, у національному парку *Salamaajärvi* (Саламаярві), площею 6200 га (Центральна Фінляндія), де охороняються старі хвойні ліси з верховими болотами, є заборонена зона в центрі парку, яка займає 1/3 його території (понад 30% території парку).

Тут дозволено лише пересування стежками і лише поза сезоном гніздування птахів. Також до цього парку прилягає і суворий заповідник *Salamanperä* (Саламанперя), площею 1270, категорії I-а МСОП зі старими лісами, де немає доступу відвідувачів взагалі.

Але ще раз слід наголосити, що вся територія національних парків Фінляндії, як і Швеції, суворі охороняється без господарського використання, у тому числі без рубок лісу. У національних парках Фінляндії та Швеції під захистом знаходяться, як правило, природні та мало порушені екосистеми, у тому числі старі ліси, болота.

Перші національні парки у Європі виникли саме у Швеції 1909 р. на незайманих землях з дикою природою. Тому збереження дикої природи у первозданному стані було головною метою створення національних парків. З самого початку створення перших НП Швеції до них були пред'явлені найвищі вимоги щодо захисту, які такими залишаються і зараз. В даний час у Швеції 29 національних парків із загальною площею 731 589 га, або 1,6% території країни. Планується створення ще шести нових національних парків.

У Фінляндії нині є 40 національних парків із загальною площею 1 млн. га, що становить 2,7% території країни. У Фінляндії модель національних парків було взято зі США, як і концепція плану управління — поєднання охорони навколишнього середовища та рекреаційних цілей, причому, без господарського використання (без господарських зон, рубок лісу тощо).

Тому фінські НП дуже схожі на американські — з концепцією збереження незайманої природи та її показу відвідувачам. Міжнародне визначення національних парків, як областей для захисту незайманої природи, з такими видами діяльності, як піші походи маршрутами та огляд природних пам'яток, були прийняті як відправна точка для розвитку НП у Фінляндії.

Тому національні парки Фінляндії, як і Швеції, можна вважати класичними, такими як у США, Канаді чи країнах Африки.

У Швейцарії є всього 1 національний парк — Швейцарський, площею 17420 га (0,4% території країни). Він був заснований в Ретійських Альпах ще в 1914 році, другим після перших НП в Європі, створених у Швеції в 1909 році.

Він був створений у малонаселеній місцевості Альп та його завданням, з самого початку, було збереження дикої природи та вивчення природних процесів без впливу людини.

Тому, Швейцарський національний парк був задуманий як науковий заповід-

ник, а не як рекреаційний парк. Таким він є і досі. Він керується як суворий науковий заповідник I-а та має найвищий рівень захисту. Уся територія парку суворо охороняється та не заселена!

У парку є єдиний будинок для туристів, де можна зупинитись. Іншої інфраструктури немає! У парку забороняється збирання ягід, грибів, розпалювання багатів та кемпінг, випасання худоби, сінокосіння, будь-які транспортні засоби, включаючи велосипед. У парку немає жодних лісгосподарських заходів, не чіпають перестійного лісу, не прибирають сухостій, немає регуляції чисельності тварин. Немає жодного втручання людини і все у природі надано природному розвитку.

Основна ідея Швейцарського національного парку — виключення будь-якої господарської діяльності, щоб вчені могли мати еталони живої природи та вивчати, як протікає в ній життя без втручання людини. У парку дозволені лише піші походи маршрутами, не сходячи зі стежок, та спостереження за природою. А також наукові дослідження, сумісні з принципами невтручання в природні процеси.

Всі тварини та рослини у парку залишені для свого природного розвитку. Люди, які відвідують парк, мають залишатися на другому плані, будучи лише свідками природної еволюції, а не її активними учасниками. З моменту заснування Швейцарський парк втілює філософію невтручання та абсолютної заповідності, коли природа може вільно розвиватись.

Суворі охорона природи у національних парках Південної Америки

У Південній Америці найсуворішими є національні парки Амазонії, особливо в Перу та Бразилії, які разом із бразильськими суворими заповідниками та землями корінних народів відіграли вирішальну роль у збереженні величезних площ дощових тропічних лісів від вирубки та деградації.

Амазонські національні парки Бразилії та Перу, як і більшість аналогічних парків у Колумбії та Венесуелі, не тільки найбільш суворо захищені від будь-якої експлуатації та втручання, а й закриті для туризму (більшість, за винятком найдоступніших).

У більшості національних парків Амазонії доступ навіть для дослідників обмежений і можливий лише з дозволу (через вразливість екосистем). Такі національні парки Колумбії в регіоні Амазонії, як *Chiribiquete* (2780800 га), *Rio Pure* (близько 1 млн. га), *Rio Cahuinari* (575500 га), а в Перу (з амазонськими лісами) — Ману (1,5 млн. га), *Bahuaja-Sonene* (1091416 га), *CordilleraAzul* (1,3 млн. га), *Rio Abiseo* (274520 га), не мають туристичної інфраструктури і закриті для туризму.

Вони мають повний захист і відносяться скоріше до суворох заповідників (I-a), ніж до національних парків. Туризм можливий лише у буферних зонах, що примикають до парку. Так, найвідоміший національний парк з тропічними лісами Ману в перуанській Амазонії, розташований у передгір'ях Анд і що володіє найбільшим біорізноманіттям у світі (понад 1000 видів птахів тощо.), має найвищий рівень захисту, як заповідник I-a.

Будь-який туризм та доступ відвідувачів заборонено (у тому числі, і через племена, включаючи неконтактні, що живуть у парку).

Але, Ману є і біосферним резерватом, завдяки чому туризм можливий у зонах, що примикають до парку, але не в самому парку (заповідним ядром, що є). Зонування біосферного резервату Ману виглядає так:

1. Власне національний парк Ману (1 532 806 га) — зона ядра, із суворою заповідністю, без інфраструктури, доріг та дорожнього доступу, без туризму.

2. Це повністю дика територія із неконтактними племенами. Є одна біостанція, де проводяться дослідження дуже обмеженою кількістю вчених, які мають дозвіл на відвідування парку. Усі дослід-

ження — без втручання у природний пелюк природних процесів (необхідна вимога для дослідників).

3. Зона резервату — 257 000 га. Дозволено екотуризм, є туристична інфраструктура. Але немає вільного відвідування, лише з гідом. Ця зона, також, з багатим біорізноманіттям та строгою охороною.

4. Культурна зона — понад 90 000 га. Є села, традиційне природокористування. Туристи цю зону можуть вільно відвідувати.

Сувора заповідність у національних парках Індії

В Азії найкраща система національних парків існує в Індії, де на 2015 рік налічувалося 103 національні парки. Усі вони із високим рівнем захисту. Відповідно до Закону Індії про охорону дикої природи (1972 р.), національний парк передбачає найсуворіший захист без втручання людини. Забороняється будь-яка експлуатація природи, зокрема лісове господарство з усіма видами рубок, заготівля дров місцевими жителями, збирання ягід, лікарських трав, полювання, риболовля, випас худоби. Не дозволяється поселення людей на території парку і, якщо такі є, то територія не може отримати статусу «національний парк» і є резерватом — *Wildlife Sanctuary* (IV категорія МСОП).

Ця категорія в Індії досить строга, у т. ч. із заборонаю полювання, але може допускати поселення людей та деяке «прожиткове» природокористування для потреб. Всього в Індії (2015 р.) 503 *Wildlife Sanctuary*, в т. ч. 30 *tiger reserve* — тигрових резерватів, які входять і до складу національних парків, підвищуючи свій охоронний статус.

Вони відіграють найважливішу роль збереженні дикої природи Індії, але саме національні парки є територіями з повним захистом — без природокористування і поселень людей. Щоб природоохоронна територія набула статусу національного парку, наявні села мають бути переселені

за межі парку (з грошовою компенсацією місцевим жителям).

Так було створено багато національних парків Індії — країни з дуже високою щільністю населення. Нерідко національний парк і *Wildlife Sanctuary* об'єднані в одну природоохоронну територію, де парк є ядром з повною охороною, а навколо нього як буферна зона — територія резервату з поселеннями людей.

Наприклад, відомий національний парк у Гімалаях Індії — *Govind Pashu Vihar*, одночасно є і *Govind Pashu Vihar NP and WS*, площею 95 700 га. З них — *Govind Pashu Vihar NP* — 47 208 га (як суворе ядро). Таку структуру мають і тигрові резервати, з національним парком, як сувора центральна зона. Наприклад, тигровий резерват *Kanha* (194 500 га) у Центральній Індії, куди входить як сувора основна зона — національний парк *Kanha* (94 000 га).

Слід наголосити, що повний захист поширюється на всю територію національного парку в Індії, а не на 75% території, рекомендованої МСОП.

Національні парки Індії можна було б зарахувати до категорії I-а, але наявність туризму формально не дозволяє це зробити. Але за фактом, парки Індії є строго заповідними територіями, і є хорошими прикладами того, якими повинні бути справжні національні парки та заповідники. Туризм у парках Індії часто обмежений і лімітований.

Так, у національному парку *Kanha* для відвідувачів відкрито лише 25% території. А в національному парку *Great Himalayn* (75 440 га) у Західних Гімалаях, через вразливість екосистем та підтримку дикого характеру незайманої природи Гімалаїв, кількість відвідувачів (туристів та дослідників) обмежена — не більше 1000 осіб на рік.

Парк підтримується у дикому стані — без доріг для транспорту та доступний лише пішки. У ще більш строгому національному гімалайському парку *Nanda Devi* (63 000 га), який кваліфікується як

I-а, допускається кількість відвідувачів не більше 500 на рік. За один раз допускається група туристів, не більше ніж із 5 осіб (з гідом), і не більше 4-х таких груп на тиждень.

Парк відкритий для відвідувачів лише півроку (взимку закрито). У парку немає жодної інфраструктури, зокрема для туристів (немає жодних будівель, навіть інспекторських хатин), немає доріг та дорожнього доступу та його територія лише частково відкрита для відвідувачів. Вся територія *NP Nanda Devi* зберігається абсолютно дикою та повністю відповідає категорії МСОП I-а.

Суворий захист природи у німецьких, австрійських та чеських національних парках

У Німеччині немає строгих заповідників (I-а категорії МСОП), тому національні парки є найвищою формою охорони навколишнього середовища. В даний час у Німеччині є 16 національних парків, які займають 2,7% площі країни, з урахуванням акваторії Північного та Балтійського морів, або 0,6% території суші.

Німеччина першою з європейських країн взяла курс на відповідність своїх національних парків міжнародним стандартам МСОП, відповідно до яких не менше 75% території будь-якого національного парку має бути зоною суворої охорони без втручання людини та господарського використання (природним ядром). Цей міжнародний стандарт національного парку закріплено у Німеччині на законодавчому рівні.

У §24 Федерального закону про охорону природи Німеччини (*Bundesnaturschutzgesetz* — *BNatSchG*) сказано: «Національні парки покликані забезпечити природний характер природних явищ та їхню природну динаміку на переважній частині їхньої території». Відповідно до цього закону, у національних парках Німеччини на більшій частині території мають зберігатися природні процеси без антропогенного

впливу та будь-якої експлуатації природних ресурсів.

У Німеччині вимоги до створюваних національних парків такі, що більша частина їхньої території не повинна бути порушена людським втручанням взагалі або може бути порушена в обмеженій мірі і здатна до відновлення до природного стану. При цьому, зона природного ядра із суворим захистом (зона невтручання — 75% і вище від загальної площі парку) має повністю перебувати із природних екосистем з природною динамікою.

І якщо при створенні національного парку площа природних екосистем не дотягує до необхідних мінімальних 75%, тоді в ядро включають тільки екосистеми, що відповідають необхідним вимогам, а інші повинні відновлюватися до природного стану. З цією метою екосистеми, що не відповідають природному стану, включаються в зону розвитку, де вони повинні відновлюватися до природного стану, і у міру відновлення, поступово перетворюються на зону ядра, у результаті поступово досягається 75% території з природними процесами. Відповідно до законодавства Німеччини, на весь процес відновлення екосистем та переведення їх у зону ядра дається до 30 років з моменту організації парку. Процес відновлення у зонах розвитку національних парків Німеччини буває як природним, так і за допомогою лісогосподарських заходів, особливо коли питання стосується монокультур ялинки.

Так, наприклад, НП Гарц, створений у 1990 році на площі 24 732 га, в даний час має основну зону (ядро), що становить 60% території парку. Нещодавно зона ядра становила 52%, а ще раніше 41% території парку. Зона розвитку в НП Гарц на даний час складає 39% території парку.

У ній проводяться лісогосподарські заходи, створені задля відновлення лісів і переведення в зону ядра. Таким чином, до 2020 року площа зони ядра має становити 75% від території парку. Тобто для досягнення 75% основної зони в НП Гарц

знадобиться рівно 30 років з моменту закінчення (з 1990 по 2020 рік).

Важливо, що втручання у зоні розвитку не переслідує жодної економічної вигоди, і єдиною метою є передача максимально можливої площі цієї природної зони в зону ядра. Національні парки, які мають перехідний період максимум 30 років, щоб перевести землі з використанням у землі без втручання в основній зоні називаються такими, що «розвиваються».

Таких національних парків у Німеччині більшість, так як важко відразу встановити 75% основну зону з природними екосистемами в такій густонаселеній країні. Але всі НП Німеччини з моменту їх створення рухаються в цьому напрямку і обов'язково, відповідно до законодавства, мають досягти 75% (і вище) для зони невтручання.

Це унікальний досвід Німеччини, яка на законодавчому рівні дотримується міжнародних стандартів для своїх національних парків та їхнього зонування.

Зонування національних парків виглядає так:

1. Природна зона, або зона природної динаміки (*Naturezone, Zone of natural dynamics*), основна зона — зона ядра з повним невтручанням людини та винятком господарського використання, де природа надана сама собі і живе за власними законами саморегуляції. Ця основна зона парку має займати щонайменше 75% його території.

2. Зона розвитку (*Development zone*) — зона відновлення, де може вестися лісове господарство, але не в економічних цілях.

3. Зона управління (*Management zone*). Охоплює галузі, що мають важливе значення для туризму або мають історико-культурне значення.

Додатково до цих зон у трьох національних парках є невелика зона відпочинку для відвідувачів, площею від 0,3 до 2%. Природна зона, або зона природної динаміки (зона ядра) у всіх національних парках Німеччини — це територія без будь-якого лісового господарства і немає

втручання людини навіть у разі масового враження ня лісу короїдом. Контроль за короїдом та боротьба з ним проводяться у 500-метровій буферній зоні навколо кордонів основної зони (ядра), щоб захистити навколишні ліси.

У самій основній зоні немає жодних санітарних рубок, і природі надано її повне право на безперешкодний розвиток природним шляхом. Мета національних парків Німеччини: «Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом». Головний девіз НП Німеччини: «Природа повинна залишатися самою собою». Це право реалізується у зоні ядра НП Німеччини.

У більшості НП Німеччини заповідне ядро займає понад половину території парку, у т. ч. 9 НП Німеччини (із 16) мають площу основної зони від 60% і більше. Це найвищий показник для національних парків Європи, за винятком деяких скандинавських країн. А 4 НП Німеччини мають площу ядра понад 85% території (показник, який можна порівняти з НП Північної Америки). Це такі парки:

Hainich — 94%

Hamburgischer Wattenmeer — 91,5%

Kellerwald-Edersee — 91%

Jasmund — 87%.

І, як було зазначено, після певних перехідних періодів всі національні парки Німеччини повинні мати зону без втручання від 75% і більше. Можна сміливо сказати, що це приклад для всіх країн Європи (і не лише Європи!), особливо якщо враховувати, що Німеччина — одна з найбільш освоєних та густонаселених країн. Саме в Німеччині, в першу чергу, реалізується бачення національного парку як прагнення до незайманої природи!

Особливо слід виділити НП Німеччини — Берхтесгаден, який було створено ще 1978 року (другим після НП «Баварський Ліс»). В даний час площа парку 21 000 га, а перша територія Берхтесгаден, що охороняється, була створена ще в 1910 році на площі 8600 га, відповідно до моделі національних парків США. НП Берхтесгаден примітний тим, що це перший

і єдиний національний парк в Альпах Німеччини, і що це найнезворушніший і найдикіший парк у країні.

Територія парку економічно нерозвинена та на всій його території немає жодних населених пунктів. З усіх НП Німеччини тут найбільше зберіглася природна динаміка. Можна навіть сказати, що майже немає жодного іншого місця в Німеччині, де природа була б настільки первозданною і незайманою. Тому захист цих природних процесів без втручання людини та збереження біорізноманіття є основними завданнями НП «Берхтесгаден».

Як відомо, біорізноманіття тим більше, чим природнішою є екосистема. Парк має науково-дослідні, освітні та рекреаційні програми для більш глибокого розуміння природи, і щоб зробити досвід дикої природи більш доступним для широкого загалу. Парк має зону ядра — 67% території, або близько 14 000 га. З них 3400 га — гірські ліси, в яких немає лісогосподарських заходів та втручання, навіть щодо боротьби з короїдом. Головна мета НП Берхтесгаден — «Безперешкодний розвиток природи».

Головний девіз парку: «Дозволити природі залишатися у своєму природному стані».

Окремо слід зазначити національний парк *Unteres Odertal* (Нижня долина Одера), площею 10 418 га. Це заплавної парк, що охороняє нижню долину річки. Одер з великим біорізноманіттям (одне з найбіологічніших місць у Німеччині). У таких парках найважче виділити значні заповідними площею зони, так як ділянки в долинах річок інтенсивно використовують у господарських цілях, якщо вони перебувають у густонаселеній місцевості.

Долина річки Одер не є винятком, і при створенні парку виникли труднощі з виділенням великої площі основної зони. Проте до зони ядра увійшли 22% парку. І навіть 2248 га основної зони парку увійшли до мережі *PAN Parks*, як територія *Wilderness*. А вже на 2016 рік площа ядра парку становила 31% території. Це дуже

високий показник для такої місцевості, та Німеччина тут теж попереду! Це наочний приклад для інших країн, як у густонаселених та важливих для господарського використання територіях, можна вести природоохоронну політику.

Німеччина продовжує створювати нові національні парки. Так, у 2014 році створено НП *Schwarzwald* (Шварцвальд — «Чорний ліс») на площі 10323 га (ядро займає поки що 1/3 частина території парку), а у 2015 р. *Hunsrück Hochwald* (Хунсрюк Хохвальд — Високий ліс Хунсрюка) — 10230 га (з ядром поки що на 24% території). Австрія, слідом за Німеччиною, почала дотримуватися міжнародних стандартів МСОП для своїх національних парків, відповідно до яких більша частина їх території повинна ставитись до зони суворої охорони та керуватись без втручання людини. Більшість НП Австрії прагнуть до основної зони 75%, де немає управління екосистемами, зокрема лісового господарства та регулювання чисельності копитних. В Австрії є 7 національних парків із загальною площею 252 100 га, що становить 3% від території країни. При цьому 6 національних парків визнано МСОП як категорію II, а один — поки що не визнаний і має статус біосферного резервату. НП Високий Тауерн (Хохе Тауерн — *Hohe Tauern*) площею 185 600 га є найпершим та найбільшим національним парком Австрії.

Він був створений ще 1981 року, але через полювання та гірськолижний спорт не відповідав стандартам МСОП для категорії II. Він був визнаний МСОП як національний парк лише у 2006 році, після заборони полювання та інших заходів на території парку, які не відповідають стандартам МСОП для категорії II. Це найбільший НП Альп та Центральної Європи. Його зонування є типовою моделлю європейського національного парку, де дотримуються інтересів збереження дикої природи та потреб місцевих жителів.

Така модель підходить для густонаселених країн і включає 2 зони — цен-

тральну (*core zone*, зону ядра) та зовнішню (буферну). Центральна, або основна, зона є природним ядром і керується без господарського використання і найчастіше без втручання (у країнах із суворими правилами для НП). У цій зоні допускається туризм по стежках та наукові дослідження. У буферній зоні, поряд з охороною природи, збережуться і культурний ландшафт, а також традиційне природокористування.

Буферні зони національних парків своїм виглядом та охоронним статусом нагадують природні парки Європи, де також можна бачити поєднання природного та культурного ландшафтів. Як правило, центральна зона повинна бути більшою за буферну, і в відповідно до МСОП для категорії II займатиме велику частину національного парку. Модель зонування НП з двома функціональними зонами типова для Австрії, Франції, Польщі, Іспанії, Греції та інших країн Європи.

У національному парку Високий Тауерн центральна природна зона (*Naturezone* або *kernzone*, зона ядра) займає 65% території парку і має площу 121 200 га, а буферна 35% (64 400 га). Зона ядра — повністю без втручання та господарського використання, зокрема без випасання худоби на високогірних луках. Високий Тауерн — це високогірні альпійські екосистеми і льодовикові ландшафти з дикою незайманою природою, що є однією з найбільших незабудованих областей в Альпах.

Зона ядра парку є одним із останніх післяльодовикових первинних ландшафтів Центральної Європи на площі понад 90 000 га. У парку, головним чином у зоні ядра, є 5 спеціальних суворих резерватів із загальною площею понад 6800 га. Це заповідники категорії I-а МСОП. Наприклад, один з таких резерватів *Untersulzbachtal* (Унтерзульбахталь) площею 2655 га розташований на висотах 1700-3798 м-коду і охоплює висотні пояси від субальпійських хвойних лісів до високогір'їв.

Має найсуворіші правила захисту та виключає будь-яке втручання людини. Також у центральній зоні парку, на північних схилах найвищого піку Зальбурга Гросфенедігів виділено територію *Wilderness* площею 8465 га, сертифіковану Європейським товариством дикої природи (EWS) у 2015 році.

Це найдикіша і найдорожча область парку, що відповідає всім вимогам EWS для *Wilderness* Європи. Частина цієї території, яка раніше використовувалася для випасу, полювання та лісового господарства, тепер надано спонтанним природним процесам відновлення. Буферна або зовнішня зона парку знаходиться в нижніх поясах гір і кільцем оточує зону центрального ядра парку. Тут поєднується природний та культурний ландшафт, поселення людей, традиційне природокористування, включаючи лісове та сільське господарство, випас на гірських пасовищах. Збереження культурного ландшафту у зовнішній, буферній зоні — одне із завдань НП Високий Тауерн, як і збереження дикого стану ландшафтів у центральній зоні парку на площах, унікальних за своїми розмірами для Центральної Європи. Ціль зони ядра парку: вільний природний розвиток природи. Якби в цій частині Східних Альп не було створено національний парк, то ця зона була б освоєна і забудована та експлуатовалася б через розмаїття льодовиків, води та природних ресурсів.

Це врятувало територію парку від антропогенного розвитку, насамперед від численних проектів з будівництва ГЕС та гірськолижних курортів.

Наочний приклад НП Високий Тауерн показує мету та суть європейських національних парків, а саме, захист дикої природи від антропогенного розвитку та перетворення, і, потім, подальше забезпечення збереження природних процесів у природній зоні парку, а також збереження традиційного життєвого устрою місцевих громад у гармонії з природою — у буферній зоні парку.

Слід докладно зупинитись ще на одному національному парку Австрії — *Kalkalpen* (Калькальпен), який також розташований в Альпах і має площу 20 856 га (48). Його унікальність у тому, що 4/5 площі парку (16680 га) вкриті цінними буковими та змішаними ялицево-ялицево-буковими лісами, і більша частина цих лісів зберігається в недоторканності в зоні суворої охорони, без будь-якого втручання людини.

Якщо до НП Високий Тауерн у зону ядра увійшли високогір'я і лише незначна частина ліси (більша частина лісів розташована в буферній зоні), то в НП Калькальпен зберігається без втручання та господарського використання саме лісова площа. Саме в цьому національному парку зберігається найбільший безперервний масив лісу в Австрії, який має виключно високу природність, набагато вищий за середній показник по країні. При цьому 75% території парку (15 600 га) — зона ядра, 13043 га з якої увійшли до європейської мережі *Wilderness* та були сертифіковані EWS у 2015 р. У цій зоні ядра заборонені будь-які втручання, будівництво доріг та інфраструктури, використання механізованих транспортних засобів. Заборонено боротися з короїдом у основній зоні парку. У національному парку *Kalkalpen* зберігається без втручання та використання не лише найбільша лісова площа в Альпах, а й один із найбільших масивів лісу в Європі.

Чехія є наступною європейською країною (після Німеччини та Австрії), яка вирішила прийняти міжнародні стандарти для своїх національних парків та закріпила це на законодавчому рівні. На сьогоднішній день Чехія має 4 національні парки загальною площею 119 000 га, або 1,5% території країни, але всі вони ще далекі від стандартів МСОП.

4 квітня 2017 р. чеський парламент подолав вето президента Чеської Республіки та схвалив новий закон, що підтверджує важливість дикої природи та її збереження, а також пріоритету «м'якого» туризму

на територіях, що охороняються. Відповідно до цього закону, основне завдання національних парків — це захист дикої природи та зона суворої охорони без втручання (*Wilderness*) має покривати більше половини території національного парку (тобто понад 50%).

Суворий режим у національних парках Африки

У більшості країн світу, де немає системи суворих заповідників, національний парк — це найвища форма охорони природи, де взагалі виключається будь-яка господарська діяльність, і дозволені лише туризм та наукові дослідження. Це більшість країн Африки, Латинської Америки, Південної та Південно-Східної Азії. Важко уявити, наприклад, такі відомі національні парки, як Серенгеті в Танзанії, Цаво в Кенії або Казіранг в Індії, де були б господарські зони, як і важко уявити будь-який з національних парків бразильської або перуанської Амазонії, де велися б рубки тропічних дощових лісів, заради збереження яких (і насамперед від рубок) ці парки були створені. Будь-яка господарська діяльність у цих парках виглядала б абсурдом.

У національних парках Африки підтримується суворий заповідний режим. Незважаючи на те, що в саванових національних парках Східної та Південної Африки розвинена мережа ґрунтових доріг для туризму (спостереження за тваринами з джипів та їх фотографування), та деяка туристична інфраструктура у певних місцях (бунгало, кемпінги тощо), дані парки є дикими територіями з незайманою природою, великою кількістю диких тварин, збереженням балансу між копитними і хижаками та стосунків «хижак-жертва», що можливе лише на великих незайманих територіях без антропогенного втручання та впливу. Так, у найвідомішому парку Африки — Серенгеті (1,4 млн. га), незважаючи на «фотографічний» туризм (що є «м'яким» та пізнавальним), збері-

гається незаймана природа на всій території, з екосистемами, яким 1 млн. років, з найбільшою кількістю великих ссавців у світі. Це пояснюється тим, що відвідування обмежене лише дорогами для туризму та їхня мережа передбачена таким чином, щоб основна частина території залишалася дикою та без відвідувачів (половина території парку взагалі бездорожня). Останнім часом практикуються і піші походи з гідами (як і в багатьох парках Африки), щоб отримати «досвід дикої природи», але вони обмежені самими дикими умовами бездорожньої савани. Але головне, що зберігає дику природу Серенгеті, як і інших «класичних» парків Африки та інших континентів — це принцип невтручання та відсутність господарської експлуатації (і за умови контрольованого, правильно організованого та безпечного туризму). Екосистеми Серенгеті вважаються одними з найдавніших і не порушених, підтримуються в дикому стані, тому мають статус не тільки національного парку, а й території *Wilderness* (I-b) (попри моторизований доступ туристів, але це специфіка «саванових» парків Африки).

Часто можна чути помилкову думку, що поліфункціональність національних парків дозволяє, відповідно до їх функціонального зонування, проводити ті чи інші форми господарської діяльності на їх території. Але насправді в класичних національних парках Африки немає господарських зон, а їх функціональне зонування спрямоване на обмеження та регулювання потоку відвідувачів, щоб захистити дику природу. Візьмемо, наприклад, найвідоміші й одні з найбільш відвідуваних національних парків Африки — Серенгеті в Танзанії (від 100 тис. до 300 тис. відвідувачів на рік) та Крюгер у ПАР (понад 1,2 млн. відвідувачів на рік). Відразу слід сказати, що зонування проведено лише в тих НП Африки, де є план управління, до яких і належать Серенгеті та Крюгер (більшість національних парків Африки не зоновані). Дані парки

охороняють дику природу в незайманому стані з високим рівнем біорізноманіття та найбільшою кількістю великих ссавців в Африці. Ще одна особливість подібних парків, розташованих у саванах — це мережа ґрунтових доріг на їхніх територіях та моторизований доступ відвідувачів, щоб із джипів спостерігати за дикими тваринами та їх фотографувати.

«Фотографічний туризм» — головний напрямок рекреації в НП Африки і належить до туризму з «м'яким» впливом. Але розвинена дорожня мережа, великий потік відвідувачів та об'єкти туристичної інфраструктури (бунгало, табори тощо) у певних місцях парку ставлять перед національними парками складне завдання збереження первинних екосистем у незайманому та дикому стані. Це завдання в НП Африки успішно вирішує зонування території парку, спрямоване виключно на регулювання туризму та забезпечення захисту дикої природи.

НП Серенгеті (1476300 га) має наступне зонування:

High Use Zone — зона високого (інтенсивного) використання — 23% території парку. Ця зона є центром активності відвідувачів, має найгустішу дорожню мережу і містить туристичну інфраструктуру.

Low Use Zone — зона низького використання — 42% території. Найменша кількість відвідувачів та обмежена дорожня мережа. Мета цієї зони — низька частота контакту між відвідувачами (щоб не зустріти в одному місці інших туристів та їх джипів) та максимальна можливість для самотності та ексклюзивного перебування у дикій природі.

Wilderness Zone — зона дикої природи — 35% території. Найважче доступна частина парку з дуже обмеженою дорожньою мережею (тільки для патрулювання території охороною парку) та відсутністю інфраструктури. Це зона з мінімальним впливом. Заборонено автомобільний доступ до парку для відвідувачів та спостереження за тваринами джипів. Немає стежок. Дозволено лише піші походи (бе-

кантрі-походи) з гідом та в склад групи не більше 8 осіб — піші сафари. Маршрути та місця кемпінгу — довільні. Кемпінг в одному місці — не більше чотирьох ночей. Мета цієї зони — максимальний захист дикої природи та «досвід дикої природи» для відвідувачів.

Таким чином, у НП Серенгеті зони *Wildernessi* низького впливу, де дика природа схильна до найменшого впливу з боку людини, займають більшу частину території парку — 77% його площі (що відповідає критеріям МСОП для категорії «національний парк»). Це дозволяє зберігати територію парку в дикому стані, незважаючи на відносно високу відвідуваність.

У НП Крюгер (1 948 500 га) зони дикої природи (*Wilderness, Remote, Primitive*) з низьким рівнем впливу та «досвідом дикої природи» займають 87% території парку, в тому числі 57% території парку — зони без моторизованого доступу та без інфраструктури (включаючи нерозвинену та бездорожню *Wilderness Zone* — 45% території парку). І лише 13% території парку — зони відпочинку: з високою та низькою інтенсивністю рекреаційні зони з високою щільністю відвідувачів, розвинутою інфраструктурою та мережею доріг).

Резюмуючи все вищесказане, можна сміливо стверджувати, що в основі багатьох природних територій Африки, що суворо охороняються, — категорій I-a, I-b і II МСОП, лежить концепція *Wilderness* — захисту дикої природи в природному стані без втручання людини в природні процеси.

У національних парках Німеччини не борються з короїдами

Після певних перехідних періодів всі національні парки Німеччини повинні мати зону без втручання від 75% і від. Можна сміливо сказати, що це приклад для всіх країн Європи (і не лише Європи!), особливо якщо враховувати, що

Німеччина — одна з найбільш освоєних та густанаселених країн.

Саме в Німеччині, в першу чергу, реалізується бачення національного парку як прагнення незайманой природи!

Ця ідея розпочала свою реалізацію ще з легендарного парку «Баварський ліс» — першого НП Німеччини, створеного ще 1970 року. На початку 80-х років великі ділянки лісу постраждали через бурю і були повалені (переважно це монокультури ялинки). На половині площі вітровалу було ухвалено рішення не прибирати повалені дерева.

Далі це призвело до розмноження та спалаху чисельності короїда.

В основній зоні парку було ухвалено рішення (на рівні міністерства) не боротися з короїдом. На великих площах ліс був повністю знищений короїдом (переважно це були посадки ялинки, але також була і частина природних лісів). Тоді говорили про найбільший «цвинтар мертвого лісу» у Європі. Але рішення про невтручання після часу виправдало себе: природа почала відновлюватися природним способом. Вже від початку відновлення біорізноманіття почало збільшуватися, так як сухі дерева важливі для багатьох видів, у т. ч. для рідкісних видів комах, для дятлів, сов, птахів-дуплогнездовиків, наприклад, горихвістки звичайної. У міру зростання молодого лісу з'являлося дедалі більше видів. За 30 років ліс повністю відновився природним шляхом і став набагато багатшим, ніж раніше, до нашестя короїдів. До нашестя короїдів це був штучний ліс (по суті, штучна екосистема з низьким рівнем біорізноманіття), а тепер ліс у результаті самовідновлення став природним, з

багатим на біорізноманіття, стійким до комах-шкідників. А в тих районах парку, де було ухвалено рішення боротися з короїдом традиційними способами, у т. ч. суцільними санітарними рубками, ні про яке біорізноманіття не йдеться.

Після рубок ці місця виглядали спустошеними та позбавленими життя. Тому, наочний приклад Баварського лісу, цей експеримент у природних умовах завдовжки 30 років показав, що «Природа, надана самій собі», самостійно відновлюється до природного стану, і найкращий спосіб її захисту — не заважати, не втручатися і дати спокій. А найкращий спосіб керування парком, принаймні здебільшого, з допомогою невтручання. Як і те, що короїди не шкідники лісу, а елемент його природної динаміки. Це є революційні ідеї щодо захисту природи, а сам НП Баварський Ліс — наочний приклад не тільки для Німеччини, а й для інших країн Європи. Для основної заповідної зони НП Баварський Ліс було ухвалено рішення про повне невтручання, щоб ліс міг вільно розвиватися без участі людини, лише самотужки і виключно за законами природи. Таке рішення було прийнято і в основних зонах решти національних парків Німеччини і закріплено на законодавчому рівні. НП «Баварський Ліс» було розширено 1997 р. і в даний час він має площу 24 250 га. Зараз парк є таким, що «розвивається». Якщо ще нещодавно зона ядра становила 58,64% від площі парку, а зона розвитку — 17,61%, то на 2016 рік зона ядра зросла до 66%, а зона розвитку зменшилася до 10%. Парк упевнено рухається до позначки 75% основної строгої заповідної зони.

Концепція охорони дикої природи (*wilderness*). Основні засади

В.Е. Борейко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

Концепція охорони дикої природи (*Wilderness*) — це концепція невтручання. Ключова особливість дикої природи — природні процеси. Саме визначення «дика природа» походить від поняття «дикості», тобто того, що не контролюється людьми. Збереження не тільки всього природного комплексу та його окремих компонентів, а й захист самих природних процесів, без втручання та контролю з боку людини — це те, що кардинально відрізняє територію *Wilderness* (I-a, I-b, II МСОП) від ОПТ з керованим режимом, при якому втручання у природні процеси та регуляційні заходи ніколи не дозволять зберегти природу у природному, дикому стані. Дика природа не потребує нашої допомоги та якихось регуляційних заходів.

Найкращий спосіб допомогти природі — дати їй спокій! Дати можливість спонтанним еволюційним процесам протікати природно та безперешкодно! Не втручатися, нічого не змінювати, не перебудувати, не намагатися нічого покращити або створити штучним чином подобу реконструкції. Природа самодостатня, навіть якщо сильно порушена.

Принцип невтручання дозволяє природним силам саморегуляції відновлювати порушені екосистеми до природного стану. Для цього потрібен лише час. Все, що відбувається у дикій природі, побудовано за принципами доцільності і регулюється природними процесами. Пожежі природного походження, вітровали, спалахи чисельності короїда — все це частина природної динаміки, механізмів саморегуляції. Природа завжди саморегулюється, якщо їй у це не заважати. Недарма, в національних парках Німеччини, де більшість їх території управляється як

Wilderness, принцип невтручання поставлений на чільне місце, а саме бачення НП — це прагнення до незайманої природи. Головна мета національних парків Німеччини — безперешкодний розвиток природи! Ось головні девізи різних національних парків Німеччини: «Природа має залишатися самою собою» (головний принцип всіх національних парків Німеччини), «Дозволити природі йти своїм еволюційним шляхом», «Дозволити природі залишатися у своєму природному стані». Все це відображає суть принципу невтручання та захисту природних еволюційних процесів дикої природи, що є відправною точкою в політиці управління національними парками Німеччини.

Основні зони багатьох національних парків Європи (насамперед Німеччини та Австрії), а також окремо взяті заповідники I-a та I-b, які управляються як території *Wilderness*, часто зветься як «зона невтручання». Ще однією головною особливістю територій дикої природи є відсутність доріг та моторизованого доступу на землі *Wilderness*. Адже, щоб знищити територію дикої природи, достатньо почати будувати дороги. Тому, *Wilderness* завжди вважається «бездорожною областю». І, нарешті, *Wilderness* — це територія без цивілізації та антропогенного розвитку, у тому числі без сучасної інфраструктури, а також без будь-якої господарської діяльності. Зони дикої природи завжди є «нерозвиненою областю». Таким чином, незалежно від того, до яких із категорій ОПТ із суворим захистом (I-a, I-b або II МСОП) належить територія *Wilderness*, вона має такі ключові характеристики: зона невтручання, нерозвинена область та бездорожня область. Всі вони характеризують дику природу в природному стані

та надалі спрямовані на підтримку цього стану.

В даний час основний акцент у природоохоронній діяльності змістився у бік збереження біорізноманіття планети. Міжнародні неурядові природоохоронні організації стверджують, що збереження біологічної різноманітності є головним завданням глобального збереження природи. Із цим не можна не погодитися. Але збереження біорізноманіття безпосередньо пов'язано зі збереженням дикої природи. Немає біорізноманіття без дикої природи! Природні екосистеми в непопорушеному стані мають складну структуру і мають найбільшу біологічну різноманітність. Природний ліс з природною структурою та складними екологічними зв'язками завжди багатший у біологічному відношенні, чим штучно керований і тим більше посаджений ліс. Карпатські праліси в заповідниках завжди мають більшу біорізноманіття, ніж керовані ліси в лісгоспах. Це очевидний факт. Штучне «підвищення біорізноманіття» шляхом лісгосподарських заходів або за допомогою інших методів «управління» екосистемами — не більше ніж фарс. Щоб максимально зберегти біологічну різноманітність планети, необхідно якнайбільше захистити від деградації та руйнування територій дикої природи на Землі. Для цього створюючи якомога більше територій, що суворо охороняються, з повним захистом.

Таким чином, концепція дикої природи (*Wilderness*) є універсальним принципом і самою суттю охорони навколишнього середовища: разом із захистом дикої природи дозволяє захистити рідкісні види від зникнення та зберегти біорізноманіття. Тому, в деяких країнах термін «*Wilderness*» має ще й юридичне значення, як земля, де антропогенний розвиток заборонено Законом. У США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та ПАР території дикої природи захищені на законодавчому рівні як окрема категорія територій, що охороняються (самостійна або у складі національних

парків та інших ОПТ). Це території, які повністю або значною мірою були змінені діяльністю людини, й у яких природні процеси діють без втручання людини. Вони, як правило, відповідають категорії I-b МСОП, де заборонені: моторизований доступ та будь-яке розвиток. Важливо те, що термін «дика природа» у цих країнах закріплений юридично на законодавчому рівні. Фонд *Wild*, що йде в авангарді руху *Wilderness* у світі, визначає території дикої природи у двох головних аспектах: вони мають бути біологічно непошкодженими та юридично захищеними.

Американська концепція охорони дикої природи

Вперше «юридична концепція» дикої природи виникла США у середині минулого століття. Але ще в 19 столітті в західному світі виникла ідея дикої природи, що має внутрішню цінність. Одним із головних ідеологів захисту дикої природи у другій половині XIX — на початку XX ст. був відомий натураліст, захисник природи та засновник заповідної справи США Джон Мюір. Він був одним із засновників ідеї *Wilderness*, вважав Дику Природу священною і що її потрібно захищати заради неї самої. Джон Мюір був одним із ініціаторів створення в США національних парків. Він виступав за створення національних парків, повністю вилучених із господарської діяльності, щоб зберегти дику природу в незайманому стані та без втручання. Джона Мюіра вважають батьком американського руху за збереження природи. У Північній Америці було створено перші національні парки, які дійсно взяли під охорону території з первозданою природою. Але згодом, особливо у перші десятиліття двадцятого століття, зростає комерціалізація національних парків США — будівництво дорогих готелів, доріг та іншої інфраструктури всередині парків, потік відвідувачів, що розширюються, розважальні заходи тощо, поставила під загрозу збереження дикої

природи в парках. Виникла гостра необхідність створення вже всередині самих парків суворо охоронюваних територій з дикою природою, вільних від туристичної індустрії, антропогенного тиску та розвитку. Це були передумови для позначення територій *Wilderness* і закріплення ідеї та територій дикої природи на законодавчому рівні. У 1930-х роках все більшого визнання набула ідея захисту Природи заради Природи, в тому числі завдяки зусиллям вченого-еколога та захисника дикої природи О. Леопольда, який закликав до «етики землі» та захисту дикої природи. У 1935 році в США було створено Товариство дикої природи, яке є однією з найбільших природоохоронних організацій в країні, згодом сприяло позначенню майже всіх територій *Wilderness*, які були внесені до мережі дикої природи країни. Головним засновником Товариства був Боб Маршалл — відомий прихильник та активіст дикої природи. Також це товариство відіграло важливу роль у прийнятті Закону США про дику природу. Автором Закону США про дику природу, прийнятим Конгресом у 1964 році, був колишній виконавчий директор Товариства дикої природи Говард Занізер. Законопроект ним був підготовлений ще 1956 року, пройшов 66 змін та 18 слухань, перш ніж через 8 років Закон підписав президент США. Після ухвалення Закону було створено Національну систему територій дикої природи (*NWPS*), яка захищає території *Wilderness*. Спочатку Закон про дику природу 1964 року стосувався лише абсолютно диких територій, що зберегли первісний характер, і не стосувався східних штатів США (схід 100-го меридіана), де важко було знайти первозданну природу. Відразу вважалося, що тільки повністю незаймана природа може бути захищена як *Wilderness*. Але згодом прийшло розуміння того, що землі, що використовувалися в минулому, можуть природним чином відновлюватися в «вторинну пустелю (дику природу)», де знову візьмуть гору природні процеси. Тому в 1975 році

було прийнято Закон про східну пустелю (дику природу), що поширює створення *Wilderness* на східні штати, де землі не первозданні, але здатні до відновлення у «вторинну пустелю». Закон про східну пустелю застосовується тільки до східних штатів США і захищає землі, які в минулому зазнавали антропогенних впливів, але здатні стати територіями *Wilderness*. Цей Закон, після підписання його 1975 року, визначив 16 нових територій дикої природи у східних штатах США.

Закон про дику природу став важливою віхою у захисті дикої природи у США, а й у світі, оскільки вперше було дано юридичне визначення дикої природи і на законодавчому рівні захищені території *Wilderness* від розвитку та перетворення.

У другій половині ХХ століття стали змінюватися і самі національні парки США у бік суворішого захисту їх території. Концепція *Wilderness* та Закон про дику природу відіграли у цьому питанні ключову роль. Вказані райони *Wilderness* вже не дозволяли на своїй території будівництво інфраструктури, доріг, моторизованого доступу, втручання в природні процеси та антропогенного розвитку з порушенням екосистем. Дика природа почала реально бути захищеною, а зона *Wilderness* стала поширюватися на більшу частину території національних парків. Змінилася сама концепція національного парку в США — екологічна та природоохоронна функції НП, у тому числі, захист дикої природи, стали головними та пріоритетними у політиці управління парками. Це стало прикладом для інших країн, насамперед для Канади та Австралії, де дика природа також захищена на законодавчому рівні (в Австралії Товариство дикої природи створено 1976 року).

У США на 2015 рік налічувалося 765 районів (ділянок) *Wilderness* із загальною площею 44163205 га. Це 4,8% території США. Але тут одразу варто сказати, що на територіях дикої природи, які не є частиною національних парків, дозволено

полювання, а отже, вони не можуть вважатися заповідними територіями, навіть I-b. Якщо територія *Wilderness* є самостійною одиницею або входить до складу резервату (*IV MCOП*), то на таких територіях заборонено моторизований відпочинок, розвиток інфраструктури, рубки лісу і навіть пересування на велосипеді, але дозволено немоторизований і без сучасної інфраструктури відпочинок — походи з рюкзаком та наметом, кінні маршрути, спортивне полювання (як частина «відпочинку») та риболовля. Іншими словами, територія, позначена як «дика природа», захищена від будь-якого антропогенного розвитку та цивілізації, щоб залишалася в такому ж дикому стані, як і в «доколумбівські» часи, де відвідувачі могли б побути в диких умовах, отримати «досвід дикої природи», але при цьому, хто хоче, могли б «полювати і порибалити в диких умовах» (якщо це не національний парк). Але це вже не те, що пов'язане із заповіданням, тим більш суворим. Тому лише в національних парках США (як і Канади), де заборонено законом полювання, повною мірою реалізовано ідею дикої природи (якщо її розглядати в контексті суворого заповідання). Лише у національних парках США, територія *Wilderness*, будучи зоною суворої охорони, захищена від полювання та повністю відповідає категорії I-b MCOП. Тому, надарма, національні парки в США є найвищою формою охорони природи, а статус *Wilderness* на більшій частині площі парку їх ще більше посилює.

Концепція охорони дикої природи (*Wilderness*) у Європі

Європейський рух *Wilderness* почався відносно недавно, отримавши значний імпульс у 2000-х роках. Ще в 1998 році було створено Фонд *PAN Parks* для захисту територій дикої природи, що збереглися в Європі. Цей фонд був організований *WWF* та голландською туристичною компанією *Molecatec* метою реалізації

проекту з виділення та захисту суворих ОПТ з дикою природою (за типом американських) по всій Європі, де сувора охорона без втручання поєднується зі стійким туризмом для територій *Wilderness*. Це стало початком формування Європейської мережі територій *Wilderness* шляхом аудиту та сертифікації національних парків, що відповідали стандартам *PAN Parks* (адапованим до європейських особливостей *Wilderness*). Фондом *PAN Parks* було сертифіковано 13 національних парків Європи з територіями *Wilderness*, які увійшли до мережі дикої природи Європи («Дика мережа Європи»). Також, у 2005 році, була створена Ініціатива *Wild Europe (WEI)* як партнерство різних природоохоронних організацій Європи з питань дикої природи (*WWF, IUCN, PAN Parks* та ін.), яка координує стратегію захисту та відновлення дикої природи в Європі.

Важливою віхою у визнанні концепції дикої природи у Європі стало ухвалення 3 лютого 2009 року Європарламентом резолюції про збереження дикої природи у Європі («Резолюція Європейського парламенту про *Wilderness* у Європі»). Резолюція мала рекомендаційний характер, але вона стала відправною точкою для загального усвідомлення а найвищому рівні необхідності захисту дикої природи у Європі.

У Резолюції міститься заклик до Європейської комісії:

- Розробити чітке визначення дикої природи (*Wilderness* — «пустелі»),
- Провести дослідження цінностей та переваг дикої природи,
- Розробити стратегію *Wilderness* в ЄС,
- Ініціювати відновлення територій з антропогенним впливом в минулому для розвитку нових диких місць.

Країнам-членам ЄС було доручено:

- Обмінюватися передовим досвідом у управлінні територіями *Wilderness*,
- Розробити кодекс поведінки для туризму в районах *Wilderness*,
- Забезпечити найкращий захист дикої природи.

10-й Всесвітній Конгрес з дикої природи (*WWC*) — *WILD10*, що проходив у 2013 році в Саламанці (Іспанія), також став віхою для захисту дикої природи в Європі. На Конгресі, розглядаючи питання політики збереження природи в Європі, було заявлено, що необхідна «Європейська конвенція про дику природу», в яку повинні об'єднатися всі європейські країни для збереження дикої природи. Говорилось також про те, що забезпечення суворого захисту має вирішальне значення для збереження природи на континенті, і нова концепція (*Wilderness*), орієнтована на дику природу Європи, може допомогти у цьому процесі.

У 2013 році Європейська комісія випустила документ «Керівні принципи *Wilderness* для мережі *Natura 2000*», які передбачають інтеграцію *Wilderness* до мережі *Natura 2000* року.

У 2014 році Фонд *PAN Parks* був реорганізований у Європейське товариство дикої природи *European Wilderness Society* (*EWS*). Тепер уже Європейське товариство дикої природи формує Європейську мережу *Wilderness* — територій, що збереглися в незайманому стані і без втручання людини в різних країнах Європи. Це дикі території різних національних парків та заповідників, які відповідають стандартам *Wilderness*, прийнятим для Європи *EWS* (категорії I-a та I-b МСОП). Стандарти *Wilderness* для Європи дуже суворі, у тому числі, порівняно з *Wilderness* США та Канади. Як правило, при сертифікації національних парків і суворих заповідників у різних країнах Європи тільки частина їх територій найбільш дика і бездоріжжя, яка повністю відповідає стандартам *Wilderness EWS*, входить до Європейської мережі дикої природи. Навіть території повних заповідників і суворих заповідних зон НП, як правило, повністю не входять до мережі *Wilderness* Європи, оскільки, можливо, якась частина їхньої території в чомусь не відповідає стандартам *EWS* (наприклад, через наявність дороги, інфраструктури, ділянки з випасом тощо).

Тому, можна сказати, що до Європейської мережі дикої природи входять найкращі та дикі території *Wilderness* Європи, що відповідають найсуворішим критеріям заповідності. При цьому режим відвідування таких територій залежить від їхньої категорії та національного статусу: якщо це заповідник або строга заповідна зона (I-a) НП — то доступ заборонено або суворо обмежений, а якщо це основна зона (ядро без втручання) національного парку (без режиму I-a, як у більшості НП Європи) — то відвідування можливе як для категорії I-b — немоторизований доступ. Але обидва ці варіанти суворих ОПТ є територіями дикої природи в мережі *EWS*, якщо вони відповідають основним критеріям *Wilderness*.

Wilderness, відповідно до європейських стандартів, означає, що на цій території:

- немає полювання
- немає риболовлі
- немає доріг та моторизованого доступу
- немає інфраструктури (крім примітивної — хатини, стежки, місця для наметів)
- немає збору колекцій
- немає рубок лісу
- немає збору мертвої деревини
- немає видобутку корисних копалин
- відсутнє втручання людини, у тому числі, немає контролю за захворюваннями та інвазійними видами
- немає випасу свійських тварин
- немає збору ягід та грибів
- немає заходів для відновлення екосистем
- немає управління фауною — тобто немає регуляції чисельності тварин.

На такій території повинні зберігатися спонтанні природні процеси.

EWS сертифікує нові території дикої природи для Європейської дикої (пустельної) мережі відповідно до розробленого Європейського стандарту якості та аудиту в галузі дикої природи (*EWQA*). Європейське суспільство дикої природи

проводить аудит нових потенційних територій *Wilderness* по всій Європі в 2 етапи: *Quick-Audit* — попередня оцінка та *Full-Audit* — остаточна сертифікація за всіма критеріями для *Wilderness*, з розробкою плану управління та подальшого моніторингу території дикої природи, яка увійде до Європейської мережі дикої природи. *Full-Audit* діє протягом 10 років з безкоштовним оновленням контрольного аудиту через 5 років.

При сертифікації територій дикої природи *EWS* виділяє 5 категорій *Wilderness*, які можуть відповідати стандарту якості дикої природи 4-х різних рівнів (за рівнем дикості, розміру території тощо), що позначаються як «бронза», «срібло», «золото» та «платина». Стандарт якості дикої природи «Платина» — *Platinum Wilderness* — найвищий і відповідає території з не порушеною природою та мінімальною площею від 10 тис. га та вище. Якщо говорити про категорії дикої природи, то до 2017 року розглядалася одна загальна категорія — *Wilderness* (без підрозділу на ландшафти), але у двох «підкатегоріях» (виходячи з дикості та ступеня модифікованості території) — власне *Wilderness* (дика природа) та *Wild areas* (дикі райони).

Територія *Wilderness* (дика природа, пустеля) — це незаймана або малозмінена територія з природними процесами, без втручання людини та без інфраструктури.

Дикі райони (*Wild areas*), на відміну від території *Wilderness*, більш фрагментовані і більш змінені в результаті діяльності людини у минулому, але з високим рівнем та переважанням природних процесів в даний час.

Відповідно до критеріїв *EWS* розроблено стандарти якості дикої природи для справжньої території *Wilderness* — «пустелі» — платиновий або золотий стандарт (*Platinum Wilderness*, *Gold Wilderness*) та для диких районів — *Wild areas* — срібний або бронзовий стандарт (*Silver Wilderness*, *Bronze Wilderness*).

На жовтень 2013 року у Європі було попередньо визначено 522 потенційні території *Wilderness* та *Wild Area* у 27 країнах ЄС, які можуть відповідати вимогам Стандарту європейської якості дикої природи. З них, 284 території дикої природи можуть відповідати визначенню *Wilderness* та суворим стандартам Платини або Золота, а 283 — *Wild Area* та стандартам Бронзи чи Срібла.

У 2017 році до категорій (підкатегорій) дикої природи — *Wilderness* та *Wild areas*, які вважаються однією загальною категорією, додано ще 4 категорії (за типом ландшафту):

- *Wild Forests* — дикий ліс (з переважанням диким лісом та мінімальною ним розміром 500 га).
- *Wild Island* — дикі острови.
- *Wild Coasts* — дикий берег та морська акваторія з мінімальною зоною пустелі 500 га.
- *Wild Rivers* — дика річка з мінімальною довжиною 2 км (і зоною дикою природи вздовж річки).

В даний час до Європейської мережі дикої природи вже увійшли 38 територій дикої природи з 17 країн, представлені всіма категоріями: *Wilderness*, *Wild Forests*, *Wild Island*, *Wild Coasts*, *Wild Rivers*. Всі території дикої природи, що увійшли до Європейської мережі дикої природи, є найдикішими місцями Європи і всі вони управляються природними процесами завдяки принципу невтручання. Найбільші за площею і найменш порушені людською діяльністю території належать до найвищого стандарту якості дикої природи — *Platinum Wilderness*. Це, наприклад, *Retezat Wilderness* — 10440 га (НП Ретезат, 38138 га, Румунія), *FulufJallet Wilderness* — 10440 га (НП *FulufJallet* — 38500 га, Швеція), *Oulanka Wilderness* — 29 000 га, Фінляндія), *Kalkalpen Wilderness* — 13 034 га (НП *Central Balkan* — 71 669 га, Болгарія).

Усі території, що охороняються, займають приблизно 21% території суші Європи. Суворо охоронювані природні території (дика природа без втручання)

— не більше 1% суші Європи. Європейське суспільство дикої природи планує поступово довести загальну площу території дикої природи у Європі до 2% від площі суші Європи. А кінцева мета — 5% суші Європи повинні займати території *Wilderness* (без втручання людини та господарського використання).

На національному рівні низки країн також роблять кроки у бік збільшення площі *Wilderness* на своїй території. Німеччина та Австрія, першими в Європі, прийняли рішення, що до 2020 р. території дикої природи (без втручання) повинні займати 2% території суші у кожній із цих країн.

Таким чином, за останні 15 років у Європі отримала широке визнання концепція невторування на територіях, що охороняються. Ідея *Wilderness* озвучена

на рівні Європарламенту і прийнята як один важливий напрямок у природоохоронній політиці. А створена Європейським суспільством дикої природи мережа *Wilderness* поєднує в собі найдикіші природні території Європи, що суворо охороняються, — заповідники I-а та I-в МСОП.

Резюмуючи все сказане, слід наголосити, що концепція *Wilderness* лежить в основі суворого заповідання і спрямована на збереження дикої природи в природному стані. Суть дикої природи — це спонтанні природні процеси та його вільний, безперешкодний прояв і перебіг як основа еволюції. Концепція *Wilderness* та сувора заповідність — це захист природних процесів без втручання людини. Цим вони кардинально відрізняються від територій, що охороняються, з керованим режимом втручання.

Недоліки заповідної системи України

В.Е. Борейко, Київський еколого-культурний центр, м. Київ

У національних природних парках України зона суворої охорони (заповідна зона) займає в середньому 10-20% від загальної площі парку (тільки у деяких НВП вона більша за 20-30%, а в деяких не перевищує 1-7%). На решті території НПП (а це в середньому 80-90% території), куди входять рекреаційна та господарська зони, допустима та проводиться лісогосподарська діяльність з різними типами рубок ліси та інші форми використання території та втручання людини в природні процеси. При цьому, господарські зони та території без вилучення (які належать іншим природокористувачам) займають значну, або навіть більшу, частину території парків і практично не відрізняються від території, що не охороняються.

Тому загалом національні парки України мають слабкий природоохорон-

ний режим і не відповідають вимогам та критеріям МСОП, які прийняті для категорії «національний парк». Такий режим функціонування НПП України не дозволяє їм виконувати природоохоронну функцію, покладену на них, і насамперед щодо збереження екосистем у природному стані. При цьому заповідники теж більше створюються. Якщо це не змінити, Україна згодом втратить природні ділянки в незміненому стані, і їх уже неможливо буде відновити в майбутньому.

Україна намагається довести показник заповідності до рівня європейських стандартів. Але що це за заповідні території, що створюються? Як правило, це ті, які набагато легше створити, ніж справжні заповідники, і значну частину яких потім можна буде використати з господарською та іншою метою. Це національні природ-

ні парки, які дуже далекі від міжнародних стандартів (з дуже низьким рівнем справжньої «заповідності»), та інші ОПТ нижчого статусу — РЛП, заказники тощо. Внаслідок цього при створенні нових природоохоронних територій відбувається заміна справжніх заповідників іншими категоріями ОПТ нижчого статусу (які чомусь теж називають «заповідними»). Велика кількість нових створюваних ОПТ з низьким природоохоронним статусом формально підвищує відсоток «заповідності» на території України, створюючи видимість розвинутої мережі «природно-заповідних» територій за фактичної відсутності справжньої заповідності. Відбувається заміна справжньої охорони природи (без використання та втручання) створенням ОПТ з керованим режимом (активним втручанням), рекреаційною спрямованістю та природокористуванням. Нині в Україні часто можна чути помилкову думку, що заповідники — застаріла і зжила форма охорони навколишнього середовища, що вони непотрібні, не підходять для нашої густонаселеної країни і для умов ринкової економіки. А головне, що строга (абсолютна) заповідність — це утопія, і що більше ніде у світі, зокрема в Європі, немає строгих заповідників. І це часто кажуть представники наукових та природоохоронних установ.

Тим часом суворі природні заповідники категорії I-а є досить поширеною формою охорони природи у світі і, зокрема, в Європі. Це області відносно або повністю недоторкані людьми, без господарського використання та антропогенного розвитку.

Чому українські національні парки не відповідають міжнародним критеріям

Відповідно до класифікації Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), національний парк — це II категорія природних територій, що охороняються, найбільш сувора після природних

заповідників (категорія I). Класичний національний парк за критеріями МСОП має включати зону невтручання у природні процеси — не менше ніж 75% від загальної площі парку.

У національних природних парках (НПП) України зона суворої охорони (заповідна зона) займає в середньому 10-20% від загальної площі парку (тільки в деяких НПП вона більше 20-30%, а в деяких не перевищує 1-7%). На решті території НПП (а це в середньому 80-90% території), куди входять рекреаційна та господарська зони, допустима та проводиться лісгосподарська діяльність з різними типами рубок лісу та інші форми використання території та втручання людини у природні процеси. При цьому, господарські зони та території без вилучення (які належать іншим природокористувачам) займають значну, або навіть більшу, частину території парків і практично не відрізняються від територій, що не охороняються.

Тому, загалом, національні парки України мають слабкий природоохоронний режим та не відповідають вимогам та критеріям МСОП, які прийняті для категорії «національний парк». Такий режим функціонування НПП України не дозволяє їм виконувати природоохоронну функцію, покладену на них, і насамперед щодо збереження екосистем у природному стані. При цьому заповідники теж більше не створюються. Якщо це не змінити, Україна згодом втратить природні ділянки в незміненому стані, і їх уже неможливо буде відновити в майбутньому.

Фіктивні заповідні території нерідко входять в українські національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Як яскравий приклад абсурду та дискредитації заповідної справи можна навести створення найбільшого за площею в Україні та одного з найбільших у Європі національного природного парку «Подільські Товтри» у Хмельницькій області. Його площа становить 261,3 тис. га. Однак у гонитві за гігантоманією при організації пар-

ку в 1996 р. були допущені великі помилки. По-перше, до парку повністю включили два адміністративні райони Хмельницької області — Кам'янець-Подільський та Черновецький та частково — Городецький. А це означає, що до національного парку автоматично увійшло близько 210 сіл, дороги, 33 відкриті кар'єри загальною площею близько 817 га, а також рілля (близько 50% території парку займають орні поля, де орють, сіють, використовують гербіциди та збирають урожай). Окрім цього у парку знаходяться й великі промислові підприємства — Кам'янець-Подільський цементний завод, Довжицький спиртовий завод та ін.

Внаслідок такого безвідповідально-го підходу заповідна зона парку складає всього 3,5 тис. га або 1,3% території парку, зона регульованої рекреації — 17,4 тис. га або 6,6% площі парку. Натомість господарська зона парку складає 240 тис. га або 91,8% площі парку. При цьому парку належить всього 4,5 тис. га території або 1,7% парку.

Для порівняння, в національних парках США, Канади, Індії, Швейцарії, багатьох країнах Африки заповідна зона займає 75-99% площі, в Європі — 50%, в Україні — близько 20%. Слід також мати на увазі, що у багатьох українських національних парках заповідна зона не становить єдиного цілого, а розосереджена територією парку невеликими ділянками («Голосіївський», «Сколівські Бескиди» та ін.). Що ще більше зменшує її екологічне значення. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» території національних парків повинні мати «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність». Проте яку «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність» мають кар'єри, що діють, цементний завод, села, дороги чи рілля? Там ведеться звичайна господарська діяльність і про якусь там «заповідність» смішно говорити.

Відбувається розмивання меж заповідних об'єктів, девальвація поняття заповідності. Якщо цілі райони Хмельницької області з них населеними пунктами та промисловими об'єктами можна включати до національного парку, і ця територія де юре вже називається «заповідною», то може виникнути бажання включити до «заповідного» фонду взагалі всю територію України. Заповідність — це завжди заборона будь-якої господарської діяльності. За визначенням не може бути заповідним завод або орне поле. Це такий самий абсурд як «гарячий сніг» або «многодітна дівчина».

Необхідно також ліквідувати саме юридичне поняття «господарська зона» у національних парках та регіональних ландшафтних парках, внівши для цього зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Господарські зони у цих категоріях об'єктів ПЗФ — це відрізка радянської доби, це справжній «троянський кінь» у заповідній системі, що дозволяє легалізувати порушення заповідного режиму. У США чи Канаді, наприклад, де національні парки діють вже понад 100 років, жодних господарських зон немає.

Слід також вилучити з назви «національний природний парк» в Україні слово «природний». У 1992 р., коли в Україні було прийнято Закон «Про природно-заповідний фонд України», якісь хитруни вирішили схрестити «коня та трепетну лань», — національні парки як категорію суворой охорони природи з природними парками як категорією слабкої охорони природи. В результаті з'явився пост-радянський виродок, гібрид компромісів, український варіант національного парку, по суті мало на справжній національний парк схожий. Це дозволило зробити в українських національних природних парках величезну господарську зону та дуже маленьку заповідну зону. В результаті багато українських національних природних парків як були раніше лігоспами, так і лігоспами і є, вже отримав-

ши статус «національного природного парку».

3 назви «національний природний парк» в Україні необхідно прибрати слово «природний»

Слід вилучити з назви «національний природний парк» в Україні слово «природний». Національний парк відноситься до природних територій, що суворо охороняються. Відповідно до класифікації МСОП, національний парк — це II категорія природних територій, що охороняються, найбільш суворо після природних заповідників (категорія I). Класичний національний парк за критеріями МСОП має включати зону невтручання у природні процеси — не менше ніж 75% від загальної площі парку.

Зовсім інша річ природний парк. Це V категорія ОПТ за класифікацією МСОП — «ландшафт», що охороняється, з набагато менш суворим режимом захисту, ніж для національного парку. Природний парк у Європі має на меті примирити захист природи та людську діяльність у вигляді сталого природокористування з дотриманням усіх екологічних норм.

У сильно освоєній Європі, де окремі природні ділянки чергуються із сільгоспуддями, культурним ландшафтом та поселеннями людей, природний парк є досить поширеною формою ОПТ. Його основне завдання — збереження характерних європейських природних та культурних ландшафтів (у їхньому поєднанні) на великих площах. На території природних парків накладаються ділянки мережі Natura 2000, яка добре поєднується з цією категорією ОПТ, слугує додатковим захистом для видів та ключових місцеперебування. У природних парках можуть зберігатися ділянки недоторканої дикої природи як окремих резерватів чи зон суворої охорони. Але, загалом, природні парки, як категорія V МСОП, не є суворо охоронюваними територіями і управляються у вигляді активної охорони, тобто за допомогою втручання людини у природ-

ні процеси. Це категорія ОПТ із стійким природокористуванням, і тому природний парк не слід плутати з національним парком. На жаль в Україні, національні парки мають назву «національний природний парк». Це спроба поєднати несумісне — дві діаметрально протилежні категорії територій, що охороняються.

А саме, національний парк, де на більшій частині території мають підтримуватись природні процеси без втручання людини, та природний парк, у якому основний акцент робиться на активне управління шляхом втручання людини, а збереження поєднується із стійким природокористуванням. До того ж, природний парк більшою мірою призначений для рекреації, ніж національний парк, в якому туризм займає підлеглу роль по відношенню до головного його завдання — збереження природи.

У 1992 р., коли в Україні було прийнято Закон «Про природно-заповідний фонд України», якісь хитруни вирішили схрестити «коня та трепетну лань», — національні парки як категорію суворої охорони природи з природними парками як категорією слабкої охорони природи. В результаті з'явився пост-радянський виродок, гібрид компромісів, український варіант національного парку, по суті мало на справжній національний парк схожий. Це дозволило зробити в українських національних природних парках величезну господарську зону та дуже маленьку заповідну зону. В результаті багато українських національних природних парків як були раніше лісгоспами, так і лісгоспами і є, вже отримавши статус «національного природного парку».

Часто НПП в Україні сприймаються насамперед як рекреаційні території, а їхня поліфункціональність — як можливість здійснення тієї чи іншої господарської діяльності у поєднанні з «охороною біорізноманіття». Але це докорінно помилкове уявлення про національний парк, при цьому цілком відповідне визначенню «природного парку» (V категорія МСОП).

Саме природні парки Європи найчастіше відвідують делегації з України з метою перейняти досвід управління для національних природних парків України, що створює недоліки та неточності у природоохоронній концепції України, переносячи досвід управління європейських природних парків V категорії на національні парки України, які мають мати статус II категорії, тим самим орієнтуючи велику частину природоохоронних територій України розвиватиметься у нижчу природоохоронну категорію. І це, незважаючи на те, що в Україні і так багато природоохоронних територій категорії V — регіональних ландшафтних парків (РЛП). У національних природних парках України зона суворого охорони (заповідна зона) займає в середньому 10-20% від загальної площі парку (тільки в деяких НПП вона більше 20-30%, а в деяких не перевищує 1-7%). На решті території НПП (а це в середньому 80-90% території), куди входять рекреаційна та господарська зони, допустима та проводиться лісгосподарська діяльність з різними типами рубок лісу та інші форми використання території та втручання людини у природні процеси. При цьому, господарські зони та території без вилучення (які належать іншим природокористувачам) займають значну, або навіть більшу, частину території парків і практично не відрізняються від територій, що не охороняються.

Тому, загалом, національні парки України мають слабкий природоохоронний режим та не відповідають вимогам та критеріям МСОП, які прийняті для категорії «національний парк». Такий режим функціонування НПП України не дозволяє їм виконувати природоохоронну функцію, покладену на них, і насамперед щодо збереження екосистем у природному стані. При цьому заповідники теж більше не створюються. Якщо це не змінити, Україна згодом втратить природні ділянки в незміненому стані, і їх уже неможливо буде відновити в майбутньому.

Фіктивні заповідні об'єкти

Фіктивні заповідні території нерідко входять в українські національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Як яскравий приклад абсурду та дискредитації заповідної справи можна навести створення найбільшого за площею в Україні та одного з найбільших у Європі національного природного парку «Подільські Товтри» у Хмельницькій області. Його площа становить 261,3 тис. га. Однак у гонитві за гігантоманією при організації парку в 1996 р. були допущені великі помилки. По-перше, до парку повністю включили два адміністративні райони Хмельницької області — Кам'янець-Подільський та Чемеровецький та частково — Городецький. А це означає, що до національного парку автоматично увійшло близько 210 сіл, дороги, 33 відкриті кар'єри загальною площею близько 817 га, а також рілля (близько 50% території парку займають орні поля, де орють, сіють, використовують гербициди та збирають урожай). Окрім цього у парку знаходяться й великі промислові підприємства — Кам'янець-Подільський цементний завод, Довжицький спиртовий завод та ін.

Внаслідок такого безвідповідального підходу заповідна зона парку складає всього 3,5 тис. га або 1,3% території парку, зона регульованої рекреації — 17,4 тис. га або 6,6% площі парку. Натомість господарська зона парку складає 240 тис. га або 91,8% площі парку. При цьому парку належить всього 4,5 тис. грн. га території або 1,7% парку.

Для порівняння, в національних парках США, Канади, Індії, Швейцарії, багатьох країнах Африки заповідна зона займає 75-99% площі, в Європі — 50%, в Україні — близько 20%. Слід також мати на увазі, що у багатьох українських національних парках заповідна зона не становить єдиного цілого, а розосереджена територією парку невеликими ділянками («Голосіївський», «Сколівські Бескиди» та ін.). Що ще більше зменшує

її екологічне значення. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» території національних парків повинні мати «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність». Проте яку «особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність» мають кар'єри, що діють, цементний завод, села, дороги чи рілля? Там ведеться звичайна господарська діяльність і про якусь там «заповідність» смішно говорити.

Відбувається розмивання меж заповідних об'єктів, девальвація поняття заповідності. Якщо цілі райони Хмельницької області з них населеними пунктами та промисловими об'єктами можна включати до національного парку, і ця територія де юре вже називається «заповідною», то може виникнути бажання включити до «заповідного» фонду взагалі всю територію України. Заповідність — це завжди заборона будь-якої господарської діяльності. За визначенням не може бути заповідним завод або орне поле. Це такий самий абсурд як «гарячий сніг» або «многочотна дівчина».

Необхідно також ліквідувати саме юридичне поняття «господарська зона» у національних парках та регіональних ландшафтних парках, і внести для цього зміни до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Господарські зони у цих категоріях об'єктів ПЗФ — це відрижка радянської доби, це справжній «троянський кінь» у заповідній системі, що дозволяє легалізувати порушення заповідного режиму. У США чи Канаді, наприклад, де національні парки діють вже понад 100 років, жодних господарських зон немає.

Обґрунтування на рубання лісу в національних парках — часто явна брехня. Проблема браконьєрства

Процес видачі дозволів на рубки та ліміти національним паркам України ча-

сто чисто формальний. Наприклад, наведемо обґрунтування проведення рубок національного парку «Білоозерський» на 2023 р. У цьому документі обґрунтовується проведення в господарській зоні парку прохідних рубок на площі 136, 8 га та заготовлі 5177 кубів деревини, але ні слова не сказано ні про породу дерев, ні вік дерев, які передбачається зрубати, ні про їхній стан, ні про повноту деревоустановок.

Ще більш неправдива інформація стосується червонокнижних видів флори та фауни, а також рідкісних рослинних угруповань. В обґрунтуванні сказано, що у місцях майбутніх рубок їх не виявлено. Насправді це брехня. Згідно з дослідженнями к.б.н. Олесі Ярової, яка захистила кандидатську дисертацію з флори цього парку, а також дослідженням Київського еколого-культурного центру (КЕКЦ), у кв. 134 Липлявської дачі, а також у кв. 11, 27 Білоозерської дачі росте сон чорніючий, занесений до Червоної книги України. У кв. 20 Білоозерської дачі росте сон чорніючий і коручка чемерникоподібна з Червоної книги України, а в кв. 23 Білоозерської дачі — сон чорніючий, ковила дніпровська та коручка чемерникоподібна. Важко також уявити, щоб у європейських, американських, індійських, африканських, японських чи інших зарубіжних національних парках було б браконьєрство. Якщо такі випадки і трапляються, то це скоріше рідкісний виняток. В українських національних парках масове браконьєрство — звичайне явище.

Так, у національному парку Білобережжя Святослава у 2010 рр. «навар» від бракон'єрського лову креветки складав близько 27 млн. гривень «чорного налу» на рік, у Приазовському парку браконьєри щоліта у 2010 рр. незаконно видобували мотиля, чим завдавали збитків у 1,7 млрд. гривень щорічно. У 2013 р. у Нижньосульському парку браконьєри мало не вбили інспектора парку.

В Україні в середньому штраф за порушення режиму парку становить близько 1 дол., а в США — близько 10 тис. дол.

У багатьох зарубіжних цивілізованих країнах національні парки перебувають у єдиному віданні природоохоронної державної служби. У Польщі вони підпорядковуються Міністерству природи, США та Канаді - Службі національних парків. І тільки в Україні — «у семи нянюк дитя без ока». Окрім Мінприроди, три національні парки підпорядковані Державному управлінню справами Президента України та ще дещо — Держлісагенству України (яке там рубас ліс).

Порівняльний аналіз зонування національних парків Польщі та України

Порівняльний аналіз здійснення заповідного та охоронного режиму в польських та українських національних парках однозначно свідчить про те, що у польських національних парках заповідний та охоронний режим здійснюється набагато суворіше.

Так, у Польщі заповідна зона національних парків у середньому становить

22,5% території парку, а в українських — 20,3%. У польських парках зона активної охорони природи (аналог української зони регульованої рекреації) становить 60%, а в українських — лише 32%. Натомість господарська зона (де практично немає жодної охорони) в українських національних парках складає 45%, а у польських (називається зона охорони ландшафту — аналог господарської зони в Україні) — набагато менше — 16%.

Якщо в польських національних парках територія, що належить паркам, становить 83%, а належить іншим користувачам — 17%, то в Україні показник зовсім інший: територія, що належить паркам, становить 48%, іншим користувачам — 52%, що звісно, сприяє охороні природи.

До складу заповідної зони польських національних парків входить лише територія парку, а в українських національних парках до складу заповідної зони входять землі інших землекористувачів, що суттєво погіршує охорону заповідної зони.

Зникло село. Збережемо унікальний ландшафт

В.М. Головка, А.П. Стельмах, В.Г. Хацько,
Харківська ЗОШ І-ІІІ ступенів Талалаївського району
Чернігівської області

*Загубилось село у траві
І стоять там покинуті хати.
Не летять вже туди журавлі,
Бо немає до кого вертати.*

*А колись вирувало село,
Будувались і вірили люди,
Що ніколи не кинуть місця,
Де лишалась їх пам'ять повсюди.*

*І стоїть Степове у квітучих садах,
Солов'ї там співають грайливо,
І ставочок загублений там у ярках, —
Це моя, це моя Батьківщина!*

*Відмирає село на очах
І не чути там голосу діток,
Заростають двори в бур'янах,
Та ростуть там в ярах первоцвіти.*

*І так хочеться вірити мені,
Щоб як в казці все знову вернулось,
Бо не може так бути на землі,
Щоб село моє всіма забулось.*

*Випускниця
Харківської ЗОШ І-ІІІ ст.
2011 року
Мороз Анастасія*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРОЕКТ

1. Назва проекту:

«Зникло село. Збережемо унікальний ландшафт»

2. Мета проекту:

навчальна: розширення знань учнів про історію рідного краю, екологічні та соціальні проблеми своєї місцевості, поглиблення знань про природно-заповідний фонд України, до якого належать ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти з особливою екологічною, науковою естетичною й народно-господарською цінністю, призначені для збереження природного біорізноманіття, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього середовища;

розвиваюча: формування активної громадянської та природоохоронної позиції учнівської молоді, розвиток громадянської та екологічної свідомості;

виховна: виховання любові до природи рідного краю, почуття патріотизму та гордості за свою Батьківщину, бажання зберегти унікальні ландшафти своєї місцевості.

3. Тематичний напрям:

соціально — екологічний

4. Основні питання,

які порушує проект:

- історичне минуле села Степове
- сьогоденні реалії Степового
- турбота колективу і учнів Харківського ЗЗСО I — III ступенів про збереження унікальних ландшафтів рідного краю, та видів занесених до Червоної книги.

5. Стислий опис

Народжувалися і помирали могутні цивілізації. Тільки з історії, та ще з археологічних пам'яток, ми знаємо про могутність давнього Риму і Греції. Піраміди свідчать про своєрідну культуру стародав-

нього Єгипту. Ще були культури шумерів, скіфів, ацтеків і майя. Але тоді були війни, були природні катастрофи, був голод, і людей підкошували страшні епідемії.

В наш час все більш-менш спокійно. Не зникає з лиця землі ніяка держава, але повільно і невпинно помирають малі народи і зникають маленькі села.

Безрадісно, в тиші, спокої, і забутті. Таких сіл в Україні тисячі. Тільки в нашій громаді: Мирне і Колядин, Зелений Гай і Жолобок, Грицівка і Займище. Ще і люди там живуть, але перспективи ніякої.

Про такі села, як Степове, кажуть, що воно дожило свого віку. І як гірко усвідомлювати що вже ніколи не оживуть сільські вулиці, не спалахне вечорами світло у вікнах, а на географічних картах назавжди зникне назва мальовничого села на межі Талалаївської і Срібнянської громад.

Степове... як ніжно, як поетично звучить це слово. На високому пагорбі, оточеному ярами, ставками і струмками здавна жили люди.

І назва села пов'язана з красою степу. Хоча існує і інша версія. Землі ці, своєму синові Степанові, подарував харитонівський піп Попович. Жив Степан тут, господарював десь до 20 років ХХ століття. Поруч, у сусідньому селі Новоселівці, жив багатий пан Анцибор, землі якого межували із Степовим. Недалеко від цього села знаходилися і хутори Грузька, Скибівщина.

В 20-30-х роках минулого століття пройшла колективізація, і на території села Степового було засновано радгосп «Червоний профінтерн», який входив до складу «Київрадгосптресту». Неодноразово трудівники господарства займали по різноманітних показниках перші місця.

Миру працю людей сколихнула війна. Пішли із села на фронт і не повернулися Коверник А. П., Коваленко П. П., Прихідько З. І. Оплакували їх вдома вдови і малі дітлахи, але життя продовжувалося. Повернулися до села із бойовими нагородами Ігін Ф.Я., Миколайчик І.Д., Цигура С.П., Лизько В.С., Лизько О.С., Бакумен-

ко І.П., які пройшли всю війну і вижили в тому страшному пеклі.

У післявоєнні роки жителі продовжували трудитися у радгоспі «Червоний профінтерн», який існував до 1954 року, а саме село належало до Харитонівської сільської ради Срібнянського району. Потім село стало відділком радгоспу «Барсуківщина», центральна садиба якого знаходилася за 25 кілометрів від Степового.

Згодом Степове ввійшло до Талалаївського району, Харківської сільської ради і було приєднане до радгоспу імені ХХІІІ з'їзду КПРС. Першим директором радгоспу був М. М. Данилко. Це були роки розквіту села: власні МТС, поля з родючими чорноземами і високими врожайми, тваринницькі ферми, птахоферма, баштан, підстанція, радіовузол, ВІА. Потім місцеві землі у складі агрофірми «Обрій». А на сьогодні входять до відомого кластеру «ТАС Агро. Північ»

В усі часи у Степовому жили дружно. Любили працю і пісню. Допомогали в усьому один одному.

Члени нашого гуртка у 2010 відвідали Степана Івановича Миколайчика, уродженця села Степове (1930 р. н. помер 2011 р.). Він розповів нам, що почав працювати прицепщиком в 1944 році і до 1999 року працював механізатором в тракторній бригаді.

Степан Іванович згадує, що Степове було ніби одна дружна сім'я. Родини були і місцеві, були і приїжджі, але ніяких задрощів, ніякої лайки, тільки взаємодопомога і повага.

Гайдуки, Цигури, Ігніни, Миколайчики, Головки, Гайди, Кирпані, Колесніки, Остапці, Коваленки...Славні трударі, які зуміли виховати гарних і розумних дітей, практично від зорі до зорі працюючи в полі, на фермі, в майстерні.

Окремо хочеться згадати про школу.

Як кажуть всі, допоки була школа було і село. Ще до війни існувала тут 4-х річна школа, де вчителькою працювала М. Т. Кобильська.

А після війни в Степовому відкрилася 8-річна школа. В класах навчалося навіть до 20 учнів. Вчителями працювали Б.П. Дмитрюк, О.В. Мальченко, В.Б. Логоша, О.Й. Смалько, Н.М. Сірик, Р.Д. Кузьменко, Г.М. Сукач, М.Г. Мостовий. Директорами були П.А. Коверник, В.Д. Сірик.

Із школи випущено не одну сотню випускників, які стали і професорами, і простими трудівниками.

Гордиться село своїми уродженцями.

Колеснік В. Ф. доктор історичних наук, викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Кириндась Г. І. — головний военком області (2005).

Колеснік Н. Ф. працює в міністерстві транспорту.

Смалько Л. В. — працює заступником директора одного з ліцеїв м. Києва.

Шибіко І. І. — працює інженером на одному із заводів м. Дніпропетровськ.

Співак М.М. — начальник Талалаївської насадкової інспекції.

Співак В. Г. — заступник голови Талалаївської РДА.

Лещенко Н. В. — працює в команді корабля далекого плавання.

Ляшко О. О. — викладач Харківського с/г університету.

Головко В. М. — арбітр футбольних матчів міжнародного рівня — ФІФА.

Михно О. Г. — замісник директора агрофірми «Обрій».

Антішко М. М. — доярка агрофірми «Обрій».

Сіренко В. М. — соціальний працівник.

І ще багато- багато інших, які живуть і працюють в різних куточках України та інших держав.

Час розквіту села припав на повоєнні роки, а особливо на 50 -80 роки ХХ століття.

В селі була ферма, конюшня, магазин, клуб, школа, пошта, радіовузол, електростанція, майстерня, столярня, кузня, медпункт, бібліотека. В ланці працювало до 60 жінок. Все своє життя Колеснік Ф. Я.

був головним столяром, Цигура Ф. С. — ковалем, Мороз В. О. — токарем, Давиденко С. І. — електриком на підстанції.

В селі був посаджений великий сад, а степівські кавуни і яблука возили навіть до столиці. Тут працював досвідчений агроном Шостак О.Д.

В 70 роки в селі місцева молодь створила ВІА «Степовий», в клубі працював драматичний гурток.

В 1979 році закрили школу. І люди почали покидати село...

Не допомогло ні будівництво нової дороги з твердим покриттям, ні нової пошти, ні магазину. Люди в Степове не повернулися...

Сумно, ой як сумно ходити вулицями вимираючого села.

Щось гнітить душу, в чомусь відчуваєш ніби і свою провину. Скільки зруйнованих хат! А тут же хтось народився? Зарослі подвір'я, розібрана ферма, майстерня. І не зразу серед чагарників відшукаєш легендарний радгоспний сад.

2000 рік. Всього одна вулиця і близько 30 мешканців.

Сидять самотньо біля своїх воріт на лавочках пенсіонери, із сумом поглядають на дорогу. Адже поява хоч якоїсь машини, велосипеда, трактора, чи просто нової людини це справжня подія у селі, яка буде обговорюватися не один день.

Зрідка приїжджають сюди колишні мешканці, щоб відвідати своїх рідних або поклонитися могилам предків.

В усі часи славилася красою природи ця місцевість. А ще й до цього часу, у різні свята, гуляють в околицях Степового веселі компанії. А під час розваг розказують один одному бувальщини із історії села. Дехто молодший дивується: «Тут ще й село є?»

2005 рік. Уся надія на родину Марчука О.І. і Легкого В.В., адже в цих сім'ях підростають Тетянка, Світланка і Вікторія. Вони дуже люблять своє село і нікуди не хочуть переїжджати, адже тут народилися їхні батьки, діди, прадіди... І вони надіються, що їхні діти теж продовжать славу історію села Степового.

2008 рік. В селі проживає дві родини Хацька В.Г., та Мороз В.О.

Вимирає село...Що в наших силах зробити, щоб село Степове не зникло з географічних карт та з пам'яті людської?

Сповістити людство про цю катастрофу! І зробити це ми можемо в поезії, публіцистиці, клопотанні перед місцевою владою та органами самоврядування про створення заповідної території.

2011 рік. Село покинули останні мешканці подружжя Мороза Василя Омеляновича та Мороз Ольги Миколаївни. Тільки вітер залишився господарювати на пустих вулицях, і самотньо плакати в димарях порожніх будинків.

*Колись був час — село жило,
Людським трудом воно цвіло.
Була там ферма і лікарня,
Та і пекарня незвичайна.
І магазин, і клуб там був,
Про це ніхто ще не забув.
Ну а тепер, коли всім тяжко,
Прожить у ці буденні дні,
Коли ні ферми, ні лікарні
Нема у тім старім селі.
Та люди все ж живуть, працюють,
Хоч постаріли вже давно...
У серці іскорка надії тліє
Про поміч, щастя та добро!*

*Гаценко Людмила,
випускниця 2004 р.*

*Село...І бур'яни усюди...
Занепада навік усе.
Цього не буде більш, не буде,
Бо все пропало... Ні, не все!
Ще тут живуть пожилі люди,
Крізь пальці дивляться на те.
Ну що поробиш, як не в змозі
Ти повернути або забути
Оте, чим дихало село,
Було усе, колись було.*

*Співак Неля,
учениця 9 класу 2012 р.*

Село зникло. Але не залишилися байдужими вчителі та учні Харківської ЗОШ І — ІІІ ступенів (на тепер

Харківського ЗСО I — III ступенів), які не раз бували в околицях Степового на екскурсіях, яких вразила краса і розмаїття природи, а особливо велика кількість видів занесених до Червоної книги, та віковий дуб в центрі зниклого села. Виникла ідея підняти клопотання перед органами влади про створення в околицях Степового заповідного урочища.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотисті та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Тут забороняється будь-яка діяльність, що порушує процеси, які відбуваються в природних комплексах, включених до його складу.

Оголошення заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ проводиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. Останні беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони чи збереження.

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» підготовка і подання клопотання про створення чи оголошення території чи об'єктів природно-заповідного фонду можуть здійснюватися органами Міністерства екології та природних ресурсів, науковими установами, природоохоронними громадськими об'єднаннями або іншими зацікавленими підприємствами, установами, організаціями та громадянами. В даному випадку, це вчителі місцевої школи та органи учнівського самоврядування.

КЛОПОТАННЯ

Начальнику державного управління охорони навколишнього природного середовища України в Чернігівській області

Просимо надати статус особливої охорони заповідного урочища місцевого значення природній території Харківської сільської ради біля с. Степове Тала-

лаївського району Чернігівської області (на тепер села Степове вже не має, а територія знаходиться в складі Харківського старостинського округу Талалаївської ОТГ Прилуцького району Чернігівської області)

Мета створення заповідного урочища — збереження природної території, як місця існування популяцій видів рослин і тварин, частину яких занесено до Червоної Книги України та переліку видів судинних рослин, які потребують особливої охорони на території Чернігівської області (вусач дубовий, пальчатокорінник плямистий, півники болотні, купальниця європейська, ряст, жук-олень, богомол, махаон, ропуха, сон великий, сон білий, підсніжник, проліска дволиста, осока багнова, анемона лісова, медунка весняна, горицвіт весняний, Петрів хрест, шафран, ковила).

Природна екологічна система, що пропонується для заповідання утворена різноманітними типовими біотопами лісостепу: дубовим лісом, болотом, степовими ділянками, які береглися в окремих ландшафтах. Вона розташована у балці і ярах навколо села Степове. На ній є два ставки, численні струмки. Територія майже не використовується людьми, а на схилах ярів інколи випасається худоба місцевого господарства. Крім вказаних видів тут виявлено: веретільницю, ящірку прудку, вужа звичайного, зайця-русака, лисицю звичайну, ондатру, качку-крижня, їжак звичайного, крота звичайного, цаплю сіру, а в останні роки періодично тут появляються навіть бобрі (раніше в нашій місцевості їх взагалі не було). Школярі досліджували місця гніздування лелеки білого, деяких інших видів птахів, зокрема хижих. Світ комах характеризується великою різноманітністю. Пропоновану для заповідного урочища територію населення використовує як зону для відпочинку та індивідуальних господарських потреб.

Особливо просимо звернути вашу увагу на те, що на центральному май-

дані колишнього села Степове росте унікальний дуб, вік якого за розповідями місцевих старожилів становить 300-400 років.

НЕБЕЗПЕКА

1. Територія зазнає незначного антропогенного тиску (спалювання трав'яного покриву, забруднення сміттям).

2. Природна система зазнає руйнування від низької культури населення місцевих жителів.

6. Перспективи розвитку.

У зв'язку із зменшенням біорізноманіття видів нашої планети та Концепцією Сталого розвитку пропонуємо:

створити заповідне урочище місцевого значення на природній території Харківської сільської ради біля с. Степове Прилуцького району Чернігівської області.

ОБґРУНТУВАННЯ

1. Забезпечити впровадження спільної програми Ради Європи та Європейської комісії в реалізації «Програми розвитку природно-заповідних територій Конвенції про біологічне різноманіття у країнах східного регіону Європейської політики сусідства: продовження реалізації принципів програми ЄС «Natura 2000» у рамках Смарагдової мережі».

2. Знизити ступінь небезпеки за рахунок зменшення загроз для дорослих

особин біологічних видів на критичних стадіях їх життєвого циклу.

3. Збільшення загальної площі заповідних територій Чернігівщини.

7. Терміни реалізації.

На виконання даного соціально-екологічного проекту ми плануємо витратити 2 роки.

За цей час потрібно:

1. Підняти клопотання перед державними органами влади про створення на території села Степового заповідного урочища.

2. Вести роз'яснювальну роботу серед місцевого населення про наслідки необдуманого відпочинку, випасання худоби на схилах ярів.

3. Не допустити знищення унікальних зразків флори і фауни.

8. Проект створили:

Головко Валентина Михайлівна — вчитель географії та біології,

Балко Ірина В'ячеславівна — керівник гуртка «стежинами рідного краю»,

Стельмах Антоніна Петрівна — педагог-організатор,

9. Партнери та спонсори:

Харківський старостинський округ Талалаївської ОТГ, районна екологічна служба.

Охраняемый режим в заповедниках, территориях дикой природы и национальных парках (категории Ia, Ib, II). Руководство МСОП по категориям управления охраняемыми территориями

КАТЕГОРИЯ Ia: Строгий природный заповедник

Категория Ia — это строго охраняемые территории, предназначенные для защиты биоразнообразия, а также, возможно, геологических/ геоморфологических особенностей, где посещение, использование и воздействие человека строго контролируются и ограничиваются для обеспечения защиты природоохранных ценностей. Такие ООПТ могут служить незаменимыми эталонными районами для научных исследований и мониторинга.

Основная цель

- Сохранение выдающихся экосистем, видов (явлений или скоплений) и/или особенностей географического разнообразия на региональном, национальном или глобальном уровнях: эти атрибуты будут сформированы в основном или полностью нечеловеческими силами и будут деградировать или уничтожены при воздействии человека, кроме очень незначительного.

- Сохранение экосистем, видов и особенностей географического разнообразия в состоянии, максимально не нарушенном недавней деятельностью человека;

- Обеспечение примеров природной среды для научных исследований, экологического мониторинга и просвещения, включая исходные районы, доступ к которым исключен из всех предотвратимых районов;

- Свести к минимуму помехи путем тщательного планирования и осуществления исследований и других утвержденных мероприятий;

- Сохранять культурные и духовные ценности, связанные с природой.

Другие цели

Отличительные черты

Как правило, территория должна:

- Иметь в значительной степени полный набор ожидаемых местных видов с экологически значимыми плотностями или быть способными вернуть их к таким плотностям с помощью естественных процессов или ограниченных по времени вмешательств;

- Иметь полный набор ожидаемых естественных экосистем, в основном нетронутых с нетронутыми экологическими процессами или процессами, которые могут быть восстановлены с минимальным управлением;

- Быть свободным от значительного прямого вмешательства со стороны современных людей, которое могло бы поставить под угрозу указанные цели сохранения территории, что обычно подразумевает ограничение доступа людей и исключение поселений;

- не требует существенного и постоянного вмешательства для достижения своих целей по сохранению;

- Быть окруженными, когда это возможно, землепользованием, способствующим достижению определенных целей сохранения территории;

- быть пригодным в качестве исходного места мониторинга для монито-

*Опубликовано: Guidelines for protected area management categories, 1994, IUCN, Gland. Перевод КЭКЦ.

ринга относительного воздействия человеческой деятельности;

- Управляться для относительно низкой посещаемости человеком;
- Быть пригодными для управления с целью обеспечения минимального возмущения (особенно актуально для морской среды).

Территория может иметь религиозное или духовное значение (например, как священное природное место) при условии, что сохранение биоразнообразия определено в качестве основной цели. В этом случае территория может содержать места, которые может посещать ограниченное число людей, занимающихся религиозной деятельностью в соответствии с целями управления районом.

Роль в ландшафте/морском ландшафте

Районы категории Ia являются жизненно важным компонентом в арсенале для охраны природы. По мере того, как Земля подвергается все большему влиянию человеческой деятельности, остается все меньше областей, где такая деятельность строго ограничена. Без охраны, сопровождающей обозначение Ia, таких областей быстро не осталось бы. Таким образом, эти районы вносят значительный вклад в охрану природы посредством:

- Защита некоторых богатств Земли, которые не выживут за пределами таких строго охраняемых условий;
- установление исходных точек для проведения базовых и долгосрочных измерений и мониторинга воздействия антропогенных изменений за пределами таких районов (например, загрязнения);
- создание районов, в которых экосистемы могут быть изучены в максимально возможной первозданной окружающей среде;
- Охрана дополнительных экосистемных услуг;
- Охрана природных объектов, которые также имеют религиозное и культурное значение.

КАТЕГОРИЯ Ib: Дикая природа

Охраняемые районы категории Ib обычно представляют собой большие неизменные или незначительно измененные районы, сохраняющие свой естественный характер и влияние, без постоянного или значительного проживания человека, которые охраняются и управляются таким образом, чтобы сохранить их естественное состояние.

Основная цель

- Защищать долгосрочную экологическую целостность природных территорий, которые не нарушены значительной человеческой деятельностью, свободны от современной инфраструктуры и где преобладают природные силы и процессы, чтобы нынешнее и будущие поколения имели возможность познакомиться с такими территориями.
- Обеспечить доступ общественности на таких уровнях и такого уровня, которые сохраняют качества дикой природы района для нынешнего и будущих поколений;
- Дать возможность коренным общинам сохранять свой традиционный образ жизни и обычаи, основанные на дикой природе, жить в условиях низкой плотности населения и использовать имеющиеся ресурсы способами, совместимыми с целями охраны природы;
- Охрана соответствующих культурных и духовных ценностей и нематериальных благ для коренного или некоренного населения, таких как уединение, уважение к священным местам, уважение к предкам и т.д.;
- Обеспечить минимально инвазивную образовательную и научно-исследовательскую деятельность с низким воздействием на окружающую среду, когда такая деятельность не может проводиться за пределами дикой природы.

Другие цели

Отличительные черты

Как правило, территория должна:

- Быть свободной от современной инфраструктуры, разработок и промышленной добычи полезных ископаемых, включая, помимо прочего, дороги, трубопроводы, линии электропередач, вышки сотовой связи, нефтегазовые платформы, морские терминалы сжиженного природного газа, другие постоянные сооружения, горнодобывающую промышленность, развитие гидроэнергетики, добычу нефти и газа, сельское хозяйство, включая интенсивный выпас скота, коммерческое рыболовство, низколетящие самолеты и т. д., предпочтительно с сильно ограниченным доступом или без него.

- Характеризоваться высокой степенью сохранности: содержать большой процент от первоначальной протяженности экосистемы, полные или почти полные местные фаунистические и флористические комплексы, сохранять нетронутыми системы хищник-жертва, включая крупных млекопитающих.

- Иметь достаточные размеры для защиты биоразнообразия; для поддержания экологических процессов и экосистемных услуг; для поддержания экологических рефугиумов; для защиты от последствий изменения климата; и поддерживать эволюционные процессы.

- Предлагать выдающиеся возможности для уединения, которым вы сможете насладиться после того, как вы достигнете района, с помощью простых, тихих и ненавязчивых средств передвижения (т.е. немоторизованный или строго регулируемый моторизованный доступ, где это строго необходимо и соответствует биологическим целям, перечисленным выше).

- Быть свободным от ненадлежащего или чрезмерного использования или присутствия человека, что снизит ценность дикой природы и в конечном итоге не позволит району соответствовать биологическим и культурным критери-

ям, перечисленным выше. Тем не менее, присутствие человека не должно быть определяющим фактором при принятии решения о создании зоны категории Ib. Ключевыми целями являются биологическая целостность и отсутствие постоянной инфраструктуры, добывающей промышленности, сельского хозяйства, моторизованного использования и другие показатели современных или долговечных технологий. Однако, кроме того, они могут включать:

- Несколько нарушенные территории, которые могут быть восстановлены до состояния дикой природы, и небольшие территории, которые могут быть расширены или могут играть важную роль в более широкой стратегии защиты дикой природы в рамках системы охраняемых территорий, включающей дикую природу, если цели управления для этих несколько нарушенных или меньших территорий в остальном соответствуют целям, изложенным выше.

В тех случаях, когда биологическая целостность территории дикой природы является надежной и основная цель, перечисленная выше, выполнена, акцент управления территорией дикой природы может сместиться на другие цели, такие как защита культурных ценностей или отдых, но только до тех пор, пока основная цель остается безопасной.

Роль в ландшафте/морском ландшафте

Во многих отношениях территория дикой природы играет роль, схожую с категорией II национальных парков в защите крупных, функционирующих экосистем (или, по крайней мере, районов, где могут процветать многие аспекты экосистемы). Их конкретные роли включают в себя:

- Охрана обширных, в основном нетронутых территорий, где экосистемные процессы, включая эволюцию, могут продолжаться беспрепятственно со стороны человека, включая развитие или массовый туризм;

- Охрана совместимых экосистемных услуг;
- Охрана конкретных видов и экологических сообществ, требующих относительно больших площадей нетронутой среды обитания;
- создание «пула» таких видов для содействия заселению устойчиво управляемых районов, окружающих охраняемую территорию;
- Предоставление места для ограниченного числа посетителей для знакомства с дикой природой;
- Предоставление возможностей для реагирования на изменение климата, включая сдвиг биома.

КАТЕГОРИЯ II: Национальный парк

Охраняемые территории категории II — это крупные природные или близлежащие природные территории, отведенные для охраны крупномасштабных экологических процессов, а также набора видов и экосистем, характерных для данного района, которые также обеспечивают основу для экологически и культурно совместимых духовных, научных, образовательных, рекреационных и туристических возможностей.

Основная цель

- Охрана природного биоразнообразия вместе с его базовой экологической структурой и поддерживающими экологическими процессами, а также содействие образованию и отдыху. (Обратите внимание, что название «национальный парк» не связано исключительно с Категорией II. Места, называемые национальными парками, существуют во всех категориях (и есть даже некоторые национальные парки, которые вообще не являются охраняемыми территориями). Это название используется здесь, потому что оно описывает охраняемые территории категории II во многих странах. Тот факт, что территория называется национальным парком, не зависит от подхода к ее

управлению. В частности, термин «национальный парк» ни в коем случае не должен использоваться как способ лишения людей их земель).

Другие задачи:

- Управление территорией с целью сохранения в возможно более естественном состоянии репрезентативных примеров физико-географических регионов, биотических сообществ, генетических ресурсов и ненарушенных природных процессов;
- Поддержание жизнеспособных и экологически функциональных популяций и сообществ местных видов на уровне, достаточном для сохранения целостности и устойчивости экосистемы в долгосрочной перспективе;
- Способствовать, в частности, сохранению широкого спектра видов, региональных экологических процессов и путей миграции;
- Управление использованием посетителей в вдохновляющих, образовательных, культурных и рекреационных целях на уровне, который не приведет к значительному биологическому или экологическому ухудшению природных ресурсов;
- учитывать потребности коренных народов и местных общин, в том числе в натуральном хозяйстве, в той мере, в какой это не окажет негативного влияния на основную цель управления;
- Вносить свой вклад в местную экономику через туризм.
- Территория должна содержать репрезентативные примеры основных природных регионов, а также биологические и экологические особенности или ландшафты, где местные виды растений и животных, места обитания и геообразия имеют особое духовное, научное, образовательное, рекреационное или туристическое значение.
- Территория должна иметь достаточный размер и экологическое качество, чтобы поддерживать экологические функ-

ции и процессы, которые позволят местным видам и сообществам сохраняться в долгосрочной перспективе при минимальном вмешательстве управления.

- Состав, структура и функции биоразнообразия должны находиться в значительной степени в «естественном» состоянии или иметь потенциал для восстановления до такого состояния с относительно низким риском успешных инвазий неместных видов.

Отличительные черты

Районы категории II, как правило, являются крупными и сохраняют функционирующую «экосистему», хотя для достижения этой цели охраняемый район, возможно, потребуется дополнить его чутким управлением в прилегающих районах.

Роль в ландшафте/морском ландшафте

Категория II предоставляет широкомасштабные возможности для сохранения, когда естественные экологические процессы могут продолжаться бесконечно, оставляя пространство для непрерывной эволюции. Они часто являются ключевыми ступенями для проектирования и развития крупномасштабных биологических коридоров или других инициатив по сохранению связности, необходимых для тех видов (широкомасштабных и/или мигрирующих), которые не могут быть полностью сохранены в пределах одного охраняемого района. Таким образом, их ключевые роли заключаются в следующем:

- Охрана крупномасштабных экологических процессов, которые будут упущены на небольших охраняемых территориях или в культурных ландшафтах;
- Охрана совместимых экосистемных услуг;
- Охрана конкретных видов и сообществ, требующих относительно больших площадей нетронутой среды обитания;
- создание «пула» таких видов для содействия заселению устойчиво управляемых районов, окружающих охраняемую территорию;
- Интеграция с окружающими земельными или водными ресурсами для внесения вклада в крупномасштабные планы по охране окружающей среды;
- Информировать и заинтересовать посетителей о необходимости и потенциале программ по сохранению природы;
- Поддерживать совместимое экономическое развитие, в основном посредством отдыха и туризма, которое может внести вклад в местную и национальную экономику и, в частности, в местные сообщества.

Районы категории II должны охраняться более строго, если экологические функции и местный видовой состав относительно нетронуты; Окружающие ландшафты могут иметь различную степень потребительского или непотребительского использования, но в идеале должны служить буферами для охраняемой территории.

Необходимо не только увеличивать площадь природно-заповедного фонда, но и повысить его качество

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Хотелось бы в этой статье поднять вопрос, который практически не обсуждается на научных конференциях по заповедному делу и в специальной природоохранной литературе. Этот вопрос касается создания фиктивных заповедных территорий, и прежде всего входящих в национальные природные парки и региональные ландшафтные парки.

В качестве яркого примера абсурда и дискредитации заповедного дела можно привести создание самого большого по площади в Украине и одного из самых больших в Европе национального природного парка «Подольские Товтры» в Хмельницкой области. Его площадь составляет 261,3 тыс. га. Однако в погоне за гигантоманией при организации парка в 1996 г. были допущены большие ошибки. Во-первых, в парк полностью включили два административных района Хмельницкой области — Каменец-Подольский и Чемеровецкий и частично — Городецкий. А это значит, что в национальный парк автоматически вошло около 210 сел, дороги, 33 открытых карьера общей площадью около 817 га, а также пашня (около 50% территории парка занимают пахотные поля, где пашут, сеют, используют гербициды и собирают урожай). Кроме этого, в парке находятся и крупные промышленные предприятия — Каменец-Подольский цементный завод, Довжицкий спиртовой завод и др. (2, 4, 5).

В результате такого безответственного подхода заповедная зона парка составляет всего 3,5 тыс. га или 1,3% территории парка, зона регулируемой рекреации — 17,4 тыс. га или 6,6% площади парка. Зато хозяйственная зона парка составляет 240 тыс. га или 91,8% площади парка. При

этом парку принадлежит всего 4,5 тыс. га территории или 1,7% парка. (2, 4, 5).

Для сравнения, в национальных парках США, Канады, Индии, Швейцарии, многих странах Африки заповедная зона занимает 75-99% площади, в Европе — 50%, в Украине — около 20%. (1).

Согласно Закона Украины «О природно-заповедном фонде Украины» территории национальных парков должны иметь «особую природоохранную, оздоровительную, историко-культурную, научную, образовательную и эстетическую ценность.» (3). Однако какую «особую природоохранную, оздоровительную, историко-культурную, научную, образовательную и эстетическую ценность» имеют действующие карьеры, цементный завод, села, дороги или пашня? Там ведется обыкновенная хозяйственная деятельность и о какой-либо там «заповедности» смешно говорить.

Мы видим, что в погоне за бездумным увеличением территории природно-заповедного фонда (самый большой национальный парк в Украине) был создан монстр, территория которого в своем абсолютном большинстве никакого отношения к охране природы не имеет и иметь не может.

В качестве негативного примера можно привести и другие объекты природно-заповедного фонда, в которые ради увеличения площади заносятся не имеющие экологической ценности территории. Так, в ландшафтный заказник местного значения «Новосанжарский», созданный в Полтавской области в 1994 г. на площади 1112 га, был включен действующий песчаный карьер площадью около 50 га. В ландшафтный заказник общегосудар-

ственного значения «Ржищевский», созданный в Киевской области в 1985 г. на площади 1288 га, была включена действующая свалка.

Еще один пример — региональный ландшафтный парк «Днепровские острова», созданный в Киеве в 2004 г. на Днепре на площади 1, 2 тыс. га. В этот парк входит остров Долобецкий (больше известный киевлянам как Гидропарк) площадью 128 га. Однако дело в том, что примерно одна треть этого острова застроена различными кафе, аттракционами и залита асфальтом. Летом здесь отдыхают тысячи людей. Все это никак не отвечает требованиям Закона Украины «О природно-заповедном фонде Украины», согласно которого региональные ландшафтные парки «создаются с целью сохранения в природном состоянии типовых или уникальных природных комплексов и объектов». (3). О каком «природном состоянии типовых или уникальных природных комплексов и объектов» можно говорить на асфальте или в распивочной? Согласно здравому смыслу, эта часть острова Долобецкий не должна была войти в состав регионального ландшафтного парка «Днепровские острова», но в погоне за процентом «заповедности» ее включили.

Региональный ландшафтный парк «Диканьский» был создан в Полтавской области в 1994 г. на площади 11,9 тыс. га. Кроме ценных природных участков в него включили 8 населенных пунктов, в том числе поселок городского типа Диканька, общей площадью 1,9 тыс. га, что составляет 16,5% территории парка, пашню площадью 3 тыс. га, что составляет 25% парка, а также промышленные предприятия — завод строительной керамики, кирпичный завод, асфальтный завод, свинокомплекс, мебельная фабрика «Радуга» др. (7). В территорию РЛП была также введена свалка площадью около 10 га. 40% территории парка — это территории интенсивного сельского хозяйства, где, понятное дело, вряд ли можно найти, как того требует требованиям Закона

Украины «О природно-заповедном фонде Украины», «сохранившиеся в природном состоянии типовые или уникальные природные комплексы и объекты».

Заповедная зона в парке очень маленькая и составляет около 6%, хозяйственная зона составляет также около 6%, а все остальное — это рекреационная зона. Однако непонятно, почему к рекреационной зоне отнесен населенный пункт Диканька и другие 7 населенных пунктов, а также пахотные земли? Какое отношение они имеют к отдыху населения и рекреации? Более того, согласно ст.7 Закона «О природно-заповедном фонде Украины» на заповедных территориях запрещается любая деятельность, которая приносит или может принести вред состоянию «природных и историко-культурных комплексов и объектов» (3). Но систематическая распашка, потом срезание комбайнами сельхозкультур вредит природному комплексу степи, также, как и строительные работы в населенных пунктах тоже наносят вред природным комплексам. С другой стороны, выполнение требований этой статьи Закона делает невозможным выращивание и уборку урожая на пахотных землях, а также развитие населенных пунктов. При четком соблюдении природоохранного законодательства и фермеры, и городские власти будут постоянно штрафоваться со стороны природоохранных органов.

Подобная ситуация с включением в заповедные объекты населенных пунктов, заводов, автомобильных дорог, пашни имеет очень много негативных последствий.

Во-первых, соблюдение законодательства про природно-заповедный фонд в таких местах практически невозможно, в связи с чем работники национальных парков и региональных ландшафтных парков ставятся в необычайно трудные условия работы.

Во-вторых, включение промышленных и сельскохозяйственных объектов, населенных пунктов в объекты ПЗФ

приводит к постоянным конфликтам с местным населением, представителями бизнеса, настраивает людей против заповедания новых природных территорий, дискредитирует заповедное дело.

В-третьих, происходит размывание границ заповедных объектов, девальвация самого понятия заповедности. Если целые районы Хмельницкой области с их населенными пунктами и промышленными объектами можно включать в национальный парк, и эта территория де юре уже называется «заповедной», то может создаться желание включить в «заповедный» фонд вообще всю территорию Украины. Заповедность — это всегда запрещение любой хозяйственной деятельности. По определению не может быть заповедным завод или пахотное поле. Это такой же абсурд как «горячий снег» или «многолетняя девушка».

Какой же может быть выход из сложившейся ситуации?

Во-первых, необходимо предать гласности и всеобщему осуждению включение в заповедные территории хозяйственных объектов и населенных пунктов. К сожалению, этот вопрос до сих пор всячески замалчивается в литературе по заповедному делу, и не поднимается на заповедных конференциях.

Во-вторых, необходимо избавляться от наследия прошлого, постепенно выводя из национальных парков и региональных ландшафтных парков заводы, пашню, населенные пункты. Кое-что в этом направлении уже делается. Например, в декабре 2023 г. руководство регионального ландшафтного парка «Диканський» добилось исключения из парка 508 га земли, связанной с хозяйственными объектами. (8). И эту оптимизацию НПП и РЛП нужно продолжать.

В-третьих, нужно ликвидировать само юридическое понятие «хозяйственная зона» в национальных парках и региональных ландшафтных парках, внося для этого изменения в Закон Украины «О природно-заповедном фонде Украины».

Хозяйственные зоны в этих категориях объектов ПЗФ — это отрывка советской эпохи, это настоящий «троянский конь» в заповедной системе, позволяющий легализовывать нарушения заповедного режима. В США или Канаде, например, где национальные парки действуют уже более 100 лет, никаких хозяйственных зон не имеется.

Чтобы предупредить возможную эксплуатацию популярности имеющихся национальных парков и девальвацию самой идеи их создания, представители международной природоохранной общественности — члены созданного в 1948 году Международного союза охраны природы и природных ресурсов (МСОП) — обратились в ООН с просьбой урегулировать создавшееся положение, МСОП разработал, а X Генеральная ассамблея приняла резолюцию, в которой говорится: «Учитывая значение, которое придает ООН идее национального парка как разумной форме использования природных ресурсов, и учитывая увеличивающееся в последние годы в ряде стран употребление термина «национальный парк» для обозначения территорий, имеющих совершенно иные задачи и статус, X Генеральная ассамблея МСОП, проходившая в Нью-Дели в ноябре 1969 г., рекомендует всем правительствам сохранить термин «национальный парк» только за территориями, отвечающими следующим критериям, и, кроме того, сделать все от них зависящее, чтобы так же поступали местные органы власти и частные организации, желающие учредить национальный парк.

Национальный парк — это сравнительно большая территория, на которой:

- одна или несколько экосистем не претерпели серьезных изменений в результате деятельности человека, где виды растений и животных, их местообитания, геоморфологические участки представляют собой научный, просветительный или рекреационный интерес, или на которой находится природный ландшафт исключительной красоты;

• наиболее компетентный орган страны принимает меры для скорейшего предотвращения или исключения эксплуатации природных ресурсов на всей территории и для эффективного формирования чувства уважения к экологическим, геоморфологическим или эстетическим элементам, которые привели к созданию парка и куда посетителям при определенных условиях разрешен доступ в духовных, просветительных, культурных и рекреационных целях».

Эта резолюция получила широкое международное признание и впоследствии была одобрена II Всемирной конференцией по национальным паркам, проходившей в Йеллоустоне в 1972 году. В соответствии с данной резолюцией Комиссия МСОП по национальным паркам разработала критерии для включения в список ООН территорий, отвечающих необходимым требованиям. Таким образом, в настоящее время международная концепция парка предъявляет к нему достаточно жесткие требования и выдвигает ряд ограничений.

В национальных парках, включенных в Список ООН, запрещается эксплуатация природных ресурсов, добыча полезных ископаемых, заготовка древесины и растений, добыча животных, строительство плотин или других ирригационных или гидроэнергетических сооружений. Запрет распространяется и на сельскохозяйственную деятельность, охоту, рыболовство, заготовку дров, строительство дорог, линий связи, силовых линий и т. п., а также на постоянное жительство, коммерческое или промышленное использование территории. Из этого общего правила допускаются лишь отдельные исключения.

Некоторые из перечисленных видов деятельности разрешаются в тех национальных парках, где созданы зоны для охраны культурного наследия (например, зоны контролируемого сельскохозяйственного ландшафта, деревни, города или городские районы исторического или

археологического интереса и т. п.), если эти виды деятельности являются неотъемлемым элементом охраняемого наследия.

В национальных парках США и Канады, еще начиная с конца 19 века, вводился строгий природоохранный режим. В них запрещалась охота, рубка леса, добыча полезных ископаемых, строительство, не связанное с рекреацией, акклиматизация, во многих парках — строго ограниченная рыбалка, запрещено тушение природных пожаров (9).

В национальных парках США и Канады имеются всего две зоны — заповедная зона и зона рекреации. Зонирование немецких национальных парков выглядит следующим образом:

1. Природная зона, или зона естественной динамики (Naturezone, Zone of natural dynamics), основная зона — зона ядра с полным невмешательством человека и исключением хозяйственного использования, где природа предоставлена самой себе и живет по собственным законам саморегуляции. Эта основная зона парка должна занимать не менее 75% его территории.

2. Зона развития (Development zone) — зона восстановления, где может вестись лесное хозяйство, но не в экономических целях.

3. Зона управления (Management zone). Охватывает области, имеющие важное значение для туризма или имеющие историко-культурное значение.

Дополнительно к этим зонам в трех национальных парках имеется небольшая зона отдыха для посетителей, площадью от 0,3% до 2%. (9).

В-четвертых, необходимо всячески увеличивать площадь заповедных зон в национальных парках и региональных ландшафтных парках. Вообще, это должно стать одним из основных видов деятельности руководства НПП и РЛП. В 2021 г., по инициативе автора этой статьи, в Закон Украины «О природно-заповедном фонде Украины» было внесено до-

полнение, обязывающее национальные парки и региональные ландшафтные парки доводить площадь заповедной зоны до 20% площади парка (9). Следует учитывать, что национальный парк относится к строго охраняемым природным территориям. В соответствии с классификацией МСОП, национальный парк — это II категория охраняемых природных территорий, наиболее строгая после природных заповедников (категория I). Классический национальный парк по критериям МСОП должен включать зону невмешательства в природные процессы — не менее 75% от общей площади парка. В Германии, Австрии заповедные зоны национальных парков, или как их еще называют — зоны естественной динамики, занимают 50-90% территории парка. В классическом европейском национальном парке сохранение природы преобладает над всем остальным. В Румынии заповедная зона нацпарков составляет более 50% территории парка.

В нацпарках Швеции, Швейцарии, Финляндии, а также Испании полную защиту от влияния человека имеет вся территория парка, то есть режим заповедности распространяется на весь парк. (9).

В Германии в Законе об охране природы записано «Национальные парки призваны обеспечить естественный характер природных явлений и их естественную динамику на подавляющей части их территории». Заповедная зона в немецких национальных парках должна составлять 75% площади парка. Если при создании нового национального парка площадь естественных экосистем не дотягивает до 75%, то остальные экосистемы включаются в зону развития парка, где они должны восстанавливаться до естественного состояния, и, по мере восстановления, постепенно переводятся в заповедную зону парка. На это дается 30 лет с момента организации парка. Девиз национальных парков Германии: «Позволить природе идти своим эволюционным путем». (9).

Это зона строгой (полной) защиты, где исключается любая хозяйственная деятельность, в том числе строительство инфраструктуры и дорог, охота и рыбная ловля, любые рубки леса и лесоводство, регуляционные и биотехнические мероприятия. В европейских национальных парках зона невмешательства носит название core zone (основная, или центральная, зона). В Германии и Австрии это Naturezone (природная зона, природное ядро) — зона естественной динамики. В Италии или Словакии — это зона «А» (с самым высоким уровнем защиты). Так, в Германии из 16 национальных парков 4 парка имеют заповедную зону чуть более или менее 90% территории парка, 7 парков — 50-60%, 3 парка 30%, и только один национальный парк — 22%. При этом средняя площадь заповедной зоны немецких национальных парков составляет 58%. В настоящее время в Германии принято решение о расширении заповедных зон всех немецких национальных парков до 75%. Такое же решение принято и в Австрии. Главный лозунг национальных парков Германии: «Природа должна оставаться самой собой».

Следует отметить, что во многих европейских странах заповедные зоны занимают около 50% площади парков. Например, в Польше НПП «Бещадский» имеет 63% заповедной зоны, НПП «Беловежский» — 54% территории парка. В Румынии НПП «Ретезат» имеет заповедную зону в 60% территории парка, в Австрии НПП «Высокий Тауэрн» — 65% территории парка.

Еще более показателен пример родоначальников национальных парков-США и Канады. В начале 2000-х годов в национальных парках этих стран зоны строгой (заповедной) охраны составили от 75% до 90% территории парка. Так, в канадском НПП «Джаспер» заповедная зона занимает 99% территории парка, а в НПП «Гатино» — 75% территории парка.

В США в Йосемитском НПП заповедная зона составляет 89%, в НПП «Эвер-

лейд» — 85%, в НПП «Олимпик» — заповедная зона занимает 96% площади парка.

К сожалению, украинские национальные парки далеки от этого общего европейского и мирового экологического тренда. Заповедные зоны в них очень небольшие и в основном занимают 1%-7% территории парка. В среднем площадь заповедной зоны украинских НПП составляет всего 20,3%, что крайне недостаточно. Следует также иметь в виду, что во многих украинских национальных парках заповедная зона не составляет единого целого, а рассредоточена по территории парка небольшими участками («Голосеевский», «Сколевские Бескиды» и др.). Что еще больше уменьшает ее экологическое значение. (9).

В-пятых, необходимо признать приоритетом не только увеличение площади объектов природно-заповедного фонда, но их повышение их качества. Зачем создавать или поддерживать существование заповедных объектов, которые ничего ценного не охраняют?

Так, Оселищная директива ЕС, выполнять которую обязана Украина, так как это является одним из условий вхождения Украины в Евросоюз, обязывает создавать заповедные территории для охраны редких видов флоры и фауны, а также редких природных сообществ. (10). На это же нацелена Бернская конвенция, ратифицированная Украиной, а также Резолюция № 4 этой конвенции. (11).

Вместе с тем принятые в Украине юридические документы — Закон Украины «Об Основных принципах (стратегии) государственной экологической политики на период до 2030 года» и Постановление Кабинета Министров Украины от 5 августа 2020 года № 695 «Об утверждении Государственной стратегии регионального развития на 2021-2027 годы» требуют только увеличение площади объектов ПЗФ до 15% на 2030 г. Вопрос качества природно-заповедного фонда законодательными актами Украины, к сожалению, не рассматривается.

В-шестых, следует убрать из названия «национальный природный парк» слово «природный». Национальный парк относится к строго охраняемым природным территориям. В соответствии с классификацией МСОП, национальный парк — это II категория охраняемых природных территорий, наиболее строгая после природных заповедников (категория I). Классический национальный парк по критериям МСОП должен включать зону невмешательства в природные процессы — не менее 75% от общей площади парка.

Совсем иное дело природный парк. Это V категория ОПТ по классификации МСОП — «охраняемый ландшафт», с гораздо менее строгим режимом защиты, чем для национального парка. Природный парк в Европе имеет цель примирить защиту природы и человеческую деятельность в виде устойчивого природопользования с соблюдением всех экологических норм. В сильно освоенной Европе, где отдельные природные участки чередуются с сельхозугодьями, культурным ландшафтом и поселениями людей, природный парк является достаточно распространенной формой ОПТ. Его основная задача — сохранение характерных европейских природных и культурных ландшафтов (в их сочетании) на больших площадях. На территории природных парков накладываются участки сети Natura 2000, которая хорошо сочетается с данной категорией ОПТ, служа дополнительной защитой для видов и ключевых местообитаний. В природных парках могут сохраняться участки нетронутой дикой природы в виде отдельных резерватов или зон строгой охраны. Но, в целом, природные парки, как категория V МСОП, не являются строго охраняемыми территориями и управляются посредством активной охраны, т.е. с помощью вмешательства человека в природные процессы. Это категория ОПТ с устойчивым природопользованием, и, поэтому, природный парк не следует путать с национальным парком.

К сожалению, в Украине, национальные парки носят название «национальный природный парк». Это попытка совместить несовместимое — две диаметрально противоположные категории охраняемых территорий. А именно, национальный парк, где на большей части территории должны поддерживаться естественные природные процессы без вмешательства человека, и природный парк, в котором основной акцент делается на активное управление путем вмешательства человека, а сохранение сочетается с устойчивым природопользованием. К тому же, природный парк в большей степени предназначен для рекреации, чем национальный парк, в котором туризм занимает подчиненную роль по отношению к главной его задаче — сохранению природы.

В 1992 г., когда был принят Закон Украины «О природно-заповедном фонде Украины», какие-то хитрецы решили скрестить «коня и трепентную лань», — национальные парки как категорию строгой охраны природы с природными парками как категорией слабой охраны природы. В результате появился постсоветский убудок, гибрид компромиссов, украинский вариант национального парка, по сути, мало на настоящий национальный парк подходящий. Это позволило сделать в украинских национальных парках огромную хозяйственную зону и очень маленькую по площади заповедную зону. В результате многие украинские национальные парки как являлись раньше лесхозами, так лесхозами и являются, уже получив статус «национального парка» (1).

Часто НПП в Украине воспринимаются, в первую очередь, как рекреационные территории, а их полифункциональность — как возможность осуществления той или иной хозяйственной деятельности в сочетании с «охраной биоразнообразия». Но это в корне ошибочное представление о национальном парке, при этом полностью соответствующее определению

«природный парк» (V категория МСОП). Именно природные парки Европы чаще всего посещают делегации из Украины с целью перенять опыт управления для национальных природных парков Украины, что создает недостатки и неточности в природоохранной концепции Украины, перенося опыт управления европейских природных парков V категории на национальные парки Украины, которые должны иметь статус II категории, тем самым ориентируя большую часть природоохранных территорий Украины развиваться в более низкую природоохранную категорию. И это, несмотря на то, что в Украине и так достаточно много природоохранных территорий категории V — региональных ландшафтных парков (РЛП). В национальных природных парках Украины зона строгой охраны (заповедная зона) занимает, в среднем 10-20% от общей площади парка (только в некоторых НПП она больше 20-30%, а в некоторых не превышает 1-7%). На остальной территории НПП (а это в среднем 80-90% территории), куда входят рекреационная и хозяйственная зоны, допустима и проводится лесохозяйственная деятельность с разными типами рубок леса и иные формы использования территории, и вмешательство человека в природные процессы. При этом, хозяйственные зоны и территории без изъятия (которые принадлежат другим природопользователям) занимают значительную, или даже большую, часть территории парков и практически не отличаются от неохраняемых территорий.

Поэтому, в целом, национальные парки Украины имеют слабый природоохранный режим и не отвечают требованиям и критериям МСОП, которые приняты для категории «национальный парк». Такой режим функционирования НПП Украины не позволяет им выполнять природоохранную функцию, возложенную на них, и, в первую очередь, по сохранению экосистем в природном состоянии. При этом, заповедники тоже больше не создаются. Если это не изменить, Украина со време-

нем лишится природных участков в неизменном состоянии, и их уже невозможно будет восстановить в будущем.

В-седьмых, необходимо взять курс на соответствие украинских национальных парков международным стандартам МСОП, как это, например, сделано в Германии. Германия первой из европейских стран взяла курс на соответствие своих национальных парков международным стандартам МСОП, в соответствии с которыми не менее 75% территории любого национального парка должно быть зоной строгой охраны без вмешательства человека и хозяйственного использования (природным ядром). Этот международный стандарт национального парка закреплён в Германии на законодательном уровне. В §24 Федерального закона об охране природы Германии (Bundesnaturschutzgesetz — BNatSchG) сказано: «Национальные парки призваны обеспечить естественный характер природных явлений и их естественную динамику на подавляющей части их территории». Согласно этому закону, в национальных парках Германии на большей части территории должны сохраняться естественные процессы без антропогенного воздействия и любой эксплуатации природных ресурсов ядра, в результате чего постепенно достигается 75% территории с естественными процессами. В соответствии с законодательством Германии, на весь процесс восстановления экосистем и перевода их в зону ядра дается до 30 лет с момента организации парка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борейко В.Е., А.С. Головин, А.О. Паламарчук, А.С. Силичев, П.П. Швидун, А.А. Яровой, 2017, НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРКИ И ДРУГИЕ ОБЪЕКТЫ ПЗФ УКРАИНЫ БЕЗ ГЛАМУРА. Мониторинг нарушений заповедного режима (2006-2017). Материалы независимого расследования. — К.: КЭКЦ. — 128 с.
2. Подільські Товтри (національний парк) [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96.%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D1%82%D1%80%D0%B8_\(%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96.%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D1%82%D1%80%D0%B8_(%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA))

3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України»

4. Проект організації території НПП «Подільські Товтри». — <https://www.npptovtry.org.ua/category/pro-park/zagalna-informatsiya/proekt-organizatsiyi-terytoriyi/>

5. Царик П.Л., Царик Л.П., Кузин І.Р., 2021. Національний природний парк «Подільські Товтри», його туристична і транспортна доступність // International scientific journal «Grail of Science». — № 7 (August, 2021). — С. 328-334. — https://www.researchgate.net/publication/354467717_NACIONALNIJ_PRIRODNIJ_PARK_PODILSKI_TOVTRI_JOGO_TURISTICNA_PRIVABLIVIST_I_TRANSPORTNA_DOSTUPNIST

6. Борейко В.Е., Площадь заповідних зон національних парків України і заходи по їх розширенню. — <https://ecoethics.com.ua/ploshhad-zapovednyih-zon-natsionalnih-parkov-ukrainyi-imeryi-po-ih-rasshirenyu/>

7. Регіональний ландшафтний парк «Диканський». — <https://dykanka.wixsite.com/landpark>

8. Про зміну меж регіонального ландшафтного парку «Диканський». — <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2890>

9. В.Е. Борейко, С.В. Галущенко, І.Ю. Парникова, 2018. Території строгого природоохоронного режиму (категорії I-a, I-b МСОП/IUCN). Міжнародний і європейський досвід. — Київський еколого-культурний центр. — К. — 112 с.

10. Оселищна директива ЄС (Директива 92/43/ЄЭС, офіційне названня Директива Ради 92/43/ЄЭС від 21.05.1992 «Об охороні природних місць обитання, дикої флори і фауни»)

11. Бернська конвенція (Конвенція об охороні дикої фауни і флори і природних серед обитання в Європі)

12. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року»

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки»

Отношение посетителей к естественным экораздражителям; ситуация с короедом в Национальном парке Баварский лес, Германия

Мартин Мюллер, Мариус Мастер, Мануэль Вольтеринг, Хуберт Джоб

1. ВВЕДЕНИЕ

Охраняемые территории, управляемые в соответствии с категорией II классификационной схемы Всемирного союза охраны природы (МСОП), уполномочены защищать экосистемы от антропогенного вмешательства и делать их доступными для рекреационной деятельности в ограниченной степени [1]. В Национальном парке Баварский лес (Германия) определение территорий в качестве основных зон (*Naturzone*) запрещает любое вмешательство в естественную динамику лесов. Это касается и борьбы с еловым короедом (в основном *Ips typographus*).

Национальный парк Баварский лес был основан в 1970 году как первый национальный парк Германии. Он занимает площадь в 24 250 га, на которой преобладают лесные экосистемы ели обыкновенной (*Picea abies*) и бука обыкновенного (*Fagus sylvatica*). С начала 1990-х годов зрелые еловые насаждения горного елового леса на высоте 1 100 м и выше пострадали от сильных атак короеда [2]. По состоянию на 2007 год общая смертность деревьев во всех лесных сообществах составила 5 500 га или 22% площади парка.

Будучи популярным туристическим объектом, Национальный парк Баварский лес ежегодно принимает более 750 000 посетителей [3]. Именно во время пеших туров по отдаленной местности национального парка посетители непо-

средственно сталкиваются с участками с мертвой древесиной. Визуальная трансформация от воздействия короеда ставит перед посетителями новый, незнакомый тип образа леса: вместо привычного темно-зеленого цвета коммерчески управляемых лесов в поле зрения доминирует серый цвет стоящих или лежащих мертвых деревьев. Посетители реагируют на это совершенно по-разному. Реакции варьируются от удивления, шока или гнева до восхищения и изумления.

Радикальная трансформация визуального образа леса короедом вызвала у местного населения опасения по поводу негативного воздействия на туризм. Некоторые жители утверждают, что посетители может отпугнуть неэстетичная визуальность обширных территорий мертвого леса, и они не смогут насладиться своим пребыванием. Таким образом, настоящий обзор призван ответить на два вопроса:

- Как посетители относятся к заражению короедами и борьбе с ними в Национальном парке Баварский лес?
- Каковы последствия для стратегий управления ситуации с короедом?

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Методология исследования была выбрана таким образом, чтобы повысить сопоставимость перекрестных исследований с существующей литературой по восприятию короедов. Соответствующие предыдущие исследования были проведены в Национальном парке Баварский лес в 1997 и 2001 годах [4], [5], а также в нескольких местах внутри и за пределами охраняемых территорий в Северной Америке (особенно [6], [7], но также [8], [9]).

* Опубликовано: Visitor attitudes towards natural disturbance: the case of the bark beetle in Bavarian Forest National Park, Germany. Martin Muller, Marius Mayer, Manuel Woltenng and Hubert Job, <https://www.researchgate.net/publication/237795579>

Личные интервью на месте проводились летом 2007 года в будние и выходные дни. Из 783 контактов 617 анкет были заполнены интервьюируемой командой, из которых 608 были действительными ($N = 608$, процент отказов 21,2%).

Поскольку оценка национального парка потенциально влияет на отношение посетителей к короеду, мы ввели различие между двумя типами посетителей для проверки этой гипотезы: «посетители национального парка» и «традиционные туристы» [10]. Посетители национального парка оценивают значение национального парка для своей поездки как высокое и очень высокое и заявляют, что не приехали бы сюда или, может быть, и не приехали бы, если бы его не существовало ($n = 173$). Традиционные туристы, напротив, оценивают значение национального парка для своей поездки как низкое и очень низкое и утверждают, что приехали бы сюда, даже если бы национального парка не существовало ($n = 246$).

3. РЕЗУЛЬТАТЫ

3.1 Отношение посетителей к короеду

Для оценки отношения к короеду было рассчитано среднее арифметическое восьми параметров. По шкале Лайкерта от -2 до +2 самое негативное отношение — -2, нейтральное отношение — 0 и +2 — самое положительное. В среднем, посетители имели нейтральное отношение к короеду в Национальном парке Баварский лес (среднее арифметическое $M = 0,0$, стандартное отклонение $\sigma = 0,9$), однако оценки различаются для разных утверждений. Однозначно отрицательное и твердо положительное отношение демонстрируют по 29% респондентов ($M < -0,5$ или $M > +0,5$), тогда как к короеду сбалансированно относятся 41% респондентов ($-0,5 < M < +0,5$).

Посетители национального парка имеют значительно более положительное отношение к короеду, чем традиционные туристы, по всем пунктам, за исключением

их оценки влияния жука на туризм. Они считают короеда менее вредным для омоложения лесов и склонны уступать насекомому право на существование в границах национального парка. Традиционные туристы видят в короеде угрозу здоровью лесов и оценивают его как вредный для леса в национальном парке. Вероятно, именно поэтому традиционные туристы в некоторой степени поддерживают борьбу с короедом ($M = -0,1$, $\sigma = 1,4$), в то время как посетители национальных парков категорически отвергают такую меру ($M = 0,6$, $\sigma = 1,3$).

3.2 Отношение посетителей к борьбе с короедом

Отношение к борьбе с короедом демонстрирует относительно равномерное распределение по пяти категориям ответов. В среднем существует небольшое предпочтение невмешательству ($M = 0,2$, $\sigma = 1,4$). Но какие факторы обуславливают поддержку невмешательства? В таблице 1 приведены результаты статистической модели с потенциальными факторами влияния. Модель 1 включает отношение к короеду в качестве объясняющей переменной для отношения к борьбе с короедом. Как и ожидалось, корреляция между отношением к короеду и отношением к борьбе с ним сильно связана: чем позитивнее посетители оценивают короеда, тем слабее их поддержка в борьбе с ним. Единственными другими значимыми переменными в этой регрессионной модели являются ожидание восстановления и значимость личной проблемы: если респонденты ожидают омоложения зараженных лесных участков и, если вспышки имеют для них низкую значимость, они склонны отвергать борьбу с жуками.

Вторая модель оценивалась без учета отношения к короеду как к независимой переменной (модель 2, табл. 1). Эта модель имеет значительно большее количество значимых предикторов. Значимость проблемы и выздоровление по-прежнему

му имеют самую сильную корреляцию с отношением к контролю. Аналогичным образом, более высокий уровень образования и более глубокие субъективные знания о короеде положительно коррелируют с отношением к контролю, как и высокая ориентация на национальный парк и проэкологическое мировоззрение. Можно обнаружить слабую корреляцию с числом посещений: поддержка вмешательства в лечение увеличивается по мере увеличения числа повторных посещений. Такие переменные, как возраст или пол респондентов, городское проживание или расстояние от места жительства респондентов до национального парка, не выступают в качестве значимых предикторов.

4. ОБСУЖДЕНИЕ

Респонденты опроса в Национальном парке «Баварский лес» демонстрируют взвешенное отношение к короеду и небольшую тенденцию к отказу от мер по борьбе с ним. Отношение к борьбе с короедом в основном обусловлено ожидаемым развитием территорий сухостоя, субъективными знаниями о короеде и роли национального парка. На эти факторы может оказывать непосредственное влияние руководство парком посредством связей с общественностью и экологического просвещения.

Наши результаты говорят о том, что посетителям важно быть уверенными в том, что нашествия короеда не наносят

ТАБЛИЦА 1. Факторы, влияющие на отношение посетителей к борьбе с короедом

Независимые переменные	Стандартизированные коэффициенты β Борьба с короедом (N = 572)	
	Модель 1 с «отношением»	Модель 2 без «отношения»
Возраст	0.01	-0.01
Пол (1=мужской)	0.02	0.04
Образование	0.06	0.15***
Городская резиденция	0.04	0.03
Расстояние	-0.06	-0.09
Продолжительность пребывания	0.01	0.02
Количество посещений	-0.07	-0.09*
Интенсивность восприятия	-0.03	-0.04
Экологическое мировоззрение	0.04	0.10**
Ориентация на национальный парк	0.06	0.13***
Значимость проблемы	-0.09**	-0.23***
Субъективные знания	0.02	0.15***
Выздоровление (1 = омоложение)	0.09**	0.25***
Правильная причина (1 = короед)	0.03	0.04
Отношение к короеду	0.61***	—
R2 (скорректированный)	0.52	0.26
F	30.1**	11.0**

Уровень значимости: *** < 0,1%. ** < 1%. * < 5% Результаты регрессии МНК с зависимой переменной «отношение к контролю короеда» в качестве зависимой переменной.

вреда природе и не наносят непоправимого ущерба экосистемам. Интенсивное информирование посетителей о роли короёда как естественного организма в еловых лесах может способствовать принятию этой идеи. Ожидание или, возможно, даже непосредственное переживание омоложения участков сухостоя может в равной степени способствовать лучшему пониманию естественных процессов, следующих за заражением короёдами.

Относительно непредвзятое отношение к короёду, особенно по сравнению с аналогичными исследованиями в других странах [7], отражается и во мнении респондентов о том, что сухостойные леса не оказывают негативного влияния на туризм. Аналогичным образом, предыдущие исследования в Швейцарском национальном парке [11] показывают, что посетители вполне способны оценить характеристики естественного леса без вмешательства человека. Особый интерес для руководства национального парка должно представлять тот факт, что близость посетителей к национальному парку, а также к представлению о национальных парках как заповедниках природы оказывает решающее влияние на отношение к короёду. Посетители, которые проявляют сильную ориентацию на национальный парк, имеют значительно более позитивное отношение: они не одобряют контроль над короёдом и не считают это экологической катастрофой.

Для того, чтобы способствовать восприятию короёда посетителями, необходимо активно позиционировать национальный парк — с его природоохранным мандатом — как достопримечательность для туристов. Обычные ландшафты коммерчески управляемых лесов, которые можно найти по всей Германии, не могут быть уникальным коммерческим предложением национального парка. Как раз наоборот, ярлык «национальный парк» обещает что-то особенное. Если, как предполагает социальная психология, туризм функционирует через опыт кон-

траста и различия, то вполне логично отказать от обыденных лесных образов в пользу грубых, суровых ландшафтов, создаваемых короёдом. Тем не менее, крайне важно, чтобы руководство национального парка донесло до зрителей эту новую, динамичную концепцию природы и охраны природы — дикой природы [12].

ПРИМЕЧАНИЕ: Результаты, представленные в этой короткой статье, являются результатом исследовательского проекта, финансируемого Национальным парком Баварского леса. Поскольку они были значительно сокращены и находятся на предварительной стадии, этот вклад не является лучшим для цитирования. Если вы заинтересованы в полном анализе, по запросу у первого автора можно получить рабочий документ [13] и отчет об исследовании [14, на немецком языке].

ССЫЛКИ

1. МСОП, «Руководящие принципы по категориям управления охраняемыми территориями», Гланд, 1994.
2. М. Хойрих, А. Райнелт, Л. Фахзе, «Масовое размножение елового короёда в Национальном парке «Баварский лес», Администрация национального парка «Баварский лес» (ред.), «Развитие лесов в горном лесу после бурелома и короёда» // Nationalpark Bayerischer WaldWissenschaftliche Reihe 14), Grafenau, pp. 9-48, 2001.
3. Джоб, М. (ed.), Национальный парк «Баварский лес» как региональный экономический фактор. Графенау, 2008.
4. М. Суда, Э. Файхт, «Восприятие, оценка и последствия масштабного вырубания мертвых деревьев в районе Национального парка «Баварский лес» с точки зрения туристов», Мюнхен, 2002.
5. М. Суда, Б. Паули, «Восприятие и оценка крупномасштабных мертвых запасов в Национальном парке Баварского леса», Мюнхен, 1998.
6. Б.Л. Макфарлейн, Р.К.Г. Штумпф-Аллен, Д.О. Уотсон, «Общественное восприятие природных нарушений в национальных парках Канады: случай горного соснового жука (*Dendroctonus ponderosae* Hopkins).» В кн.: Биологическая охрана, том 130, No 3, стр. 340-348, 2006.
7. Б.Л. Макфарлейн, Д.О. Уотсон, «Восприятие экологического риска, связанного с заражением жуком горной сосны (*Dendroctonus*

ponderosae) в национальных парках Банф и Кутеней в Канаде», Анализ рисков, том 28, No 1, стр. 203-212, 2008.

8. К.Г. Флинт, Р. Хейнс, «Управление лесными нарушениями и ответные меры сообщества: уроки полуострова Кенай, Аляска», Журнал лесного хозяйства, том 104, No 5, стр. 269-275, 2006.

9. К.Г. Флинт, А.Е. Лулофф, «Активность сообщества в ответ на нарушение лесов на Аляске», Общество и природные ресурсы, том 20, N 5, стр. 431-450, 2007.

10. Х. Джоб, «Оценка регионального экономического влияния туризма на национальные парки», GAIА, т. 17, S1, стр. 134-142, 2008.

11. М. Хунцикер, «Валежник в лесах национального парка: привлекательность или разрушительный фактор?» [Cratschla, т. 3, с. 2-8, 1997.

12. Д.Д. Шульцис, А. Уэй, «Изменение концепций охраняемых территорий и охраны: связь между сохранением, экологической целостностью и управлением туризмом», Журнал устойчивого туризма, том 14, стр. 223-237, 2006.

13. М. Мюллер, Х. Джоб, «Управление природными нарушениями на охраняемых территориях: отношение посетителей к короеду в немецком национальном парке». Рабочий документ.

14. М. Мюллер, М. Майер и Х. Джоб, «Сухостой и короеды в Национальном парке Баварский лес с туристической точки зрения», Национальный парк «Баварский лес» как региональный экономический фактор, Х. Джоб, ред., Графенау, стр. 98-114, 2008.

Национальный парк «Баварский лес» не борется с короедом

В национальном парке «Баварский лес» транспортные вертолеты помогут бороться с нашествием короеда. Как сообщила в понедельник администрация национального парка, со вторника специальная компания из Швейцарии должна вывезти из парка на вертолете около 3 тыс. куб. м древесины.

Работы будут проводиться в районе Линдберг (округ Реген) в болотистой местности. По словам представителей администрации, вертолеты понадобятся для того, чтобы вывезти стволы деревьев из леса на чувствительные болотные почвы. Другие машины могли бы повредить болото. Предполагается, что вертолеты будут летать до середины следующей недели, за исключением воскресенья. В целях безопасности придется временно закрыть некоторые пешеходные и велосипедные маршруты.

По данным национального парка, в этом году зараженных деревьев значи-

тельно больше, чем в 2022 г. Борьба с короедами в старейшем национальном парке Германии уже несколько десятилетий вызывает споры, поскольку обычно девиз парка: «пусть природа будет природой». Тем не менее, чтобы не допустить распространения жуков на соседние частные коммерческие леса, в периферийной зоне национального парка ведется борьба с жуками путем удаления зараженных деревьев. В основной части парка, занимающей около трех четвертей всей территории, вмешательство человека не допускается.

Экологи отмечают, что нападение короедов на большие деревья способствует созданию естественного первобытного леса. По их мнению, образующийся валежник должен оставаться в лесу, поскольку он становится средой обитания для многих видов животных и растений. «Короед естественным образом подготавливает почву для нового, разнообразного и стабильного леса, адаптированного к изменившимся условиям», — подчеркивает баварская организация *Bund Naturschutz*.

*Опубликовано: <https://aussiedlerbote.de/2023/07/borba-s-koroedami-natsionalnyi-park-ispolzuet-vertolety/>

Академик Дидух как враг заповедника и Красной книги

В.Е. Борейко, Киевский эколого-культурный центр, г. Киев

Защищая заповедные объекты от охотников, застройщиков, лесников, фермеров нам нередко приходилось еще бороться и с «пятой колонной», которую представляли некоторые ученые-биологи. Вроде бы эти люди по роду своих занятий должны были отстаивать природоохранные идеи. На практике происходило иначе. Одна из ярких персон — академик Дидух. Долгое время он был директором Института ботаники НАН Украины, потом его подвинули, но он все равно оставался некоронованным королем украинских ботаников. Дидух наиболее громко проповедовал две антиэкологические и антинаучные идеи. Во-первых, боролся против заповедности в заповедных объектах (то есть против запрета хозяйственного использования природных ресурсов), и во-вторых, постоянно пытался выбрасывать из Красной книги редкие виды растений. Стараясь доказать правоту Дидука, его аспиранты даже шли на откровенный подлог.

В 2010 г. киевский ботаник и аспирант Дидука В. В. Расевич из Института ботаники НАН Украины опубликовал в солидном вроде издании — Научных записках Киево-Могилянской академии статью «Фітоіндикаційна та синтаксономічна оцінки угруповань з участю *Dáphne sneórum L.*». Он писал: — «У ботанічному заказнику загальнодержавного значення «Руськополянський», для якого було наведено велику кількість біотопів *D. sneorum*, спостерігаються зміни іншого характеру. Наведені авторами у 1986 р. асоціації *Querceto-Pinetum pteridioso-herbosum* та *Querceto-Pinetum cytisosum-herbosum* [12], за умов абсолютного заповідання, внаслідок розростання щільного підросту *Carpinus betulus L.*, який змінив фітоценотичне середовище, яке тепер непридатне

для зростання *D. sneorum*. Як наслідок — цей заказник втратив своє природоохоронне значення» (3).

Если перевести с научного языка на простой язык, та В.В. Расевич написал, что в Руско-Полянском (он так правильно называется) заказнике из-за режима абсолютной заповедности разросся густой подрост граба, что сделало невозможным условие произрастания волчегодника бороваго. Как следствие, этот заказник утратил свое природоохранное значение.

Для того, чтобы подтвердить или опровергнуть это мнение, 17 декабря 2021 г. мы отправились в Руско-Полянский ботанический заказник общегосударственного значения. Он создан еще в 1980 г. на площади 166 га в Руско-Полянском лесничестве Черкасского лесхоза для охраны волчегодника бороваго (2).

Прибыв на место, мы убедились, что никакой «абсолютной заповедностью» в заказнике и не пахнет. Например, в выделе 2 квартала 107 и в выделе 10 квартала 106 примерно в 2010 г. проводилась сплошная рубка, а затем в 2010, 2013 г. г. произведена посадка монокультуры сосны, о чем сообщено на специальных лесохозяйственных столбиках стоящих рядом. Здесь волчегодник был полностью уничтожен.

Зато уцелели от сплошных рубок выдел 1 в квартале 106 и выдел 9 в квартале 106. Однако здесь были везде видны следы старых и недавних массовых выборочных рубок. Дело в том, что в этих выделах старая сосна постепенно сохнет, падает и ее постоянно заготавливают лесники. Они или цепляют ее к тракторам и вывозят на просеку, где режут бензопилами, или же режут еще в лесу. Об интенсивности выборочных рубок свидетельствует

тот факт, что площади 1 га мы насчитали 15 пней деревьев, спиленных бензопилами. Более того, кругом валялись остатки разрезанных и не вывезенных стволов сосен, много порубочных остатков, а также были видны недавние следы проезда тракторов, которые выгаскивали на просеку сосны. Волчегодника в этих двух выделах мы также не нашли. Да это и понятно, при такой интенсивной лесохозяйственной деятельности, когда по всему лесу тракторами тащат 200-летние тяжеленные многотонные сосны, хрупким маленьким кустам волчегодника сложно уцелеть.

Кстати, о густых зарослях граба, которые, якобы, выгеснили волчегодник по версии В.В. Расевича. Нам они не встретились. Наоборот, кругом была масса солнечных полянок в следствии значительно выпахания и рубки старых сосен.

Затем мы обследовали выдел 17 квартала 106 заказника. Следов выборочных рубок было значительно меньше, что объяснялось отсутствием здесь межквартальной просеки, которая была между выделом 1 в квартале 106 и выделом 9 в квартале 106. Потому волчегодник бороовой нами был найден во многих местах. Средняя плотность кустов волчегодника составляла 30-50 кустов на 1 га.

Таким образом выводы В.В. Расевича о том, что в Руско-Полянском заказнике не сохранился волчегодник и поэтому это заказник потерял свое значение, являются неверными. Совершенно неправильным также является и другой вывод В.В. Расевича, что, якобы, из-за режима абсолютной заповедности в заказнике массово стал расти граб, что привело к исчезновению волчегодника. Никакого режима «абсолютной заповедности» в Руско-Полянском заказнике не было и нет, так как там массово проводились и проводятся сплошные и (или) выборочные рубки. Именно эти рубки и стали причиной гибели популяций волчегодника бороовой в 4 исследуемых выделах кварталов 106 и 107 данного заказника.

В этот же день мы побывали в другом заказнике Черкасской области, созданном по соседству, в соседнем лесхозе, в это же время также для охраны волчегодника. Это ботаническом заказник местного значения Михайловский. Заказник был создан в 1979 г. (2). Площадь заказника — 21 га, он расположен в выделе, квартала 43 Михайловского лесничества Каневского лесхоза недалеко от села Михайловка Черкасской области.

Выдел 1 квартала 43 находится среди молодого саженного молодняка сосны. Сам же выдел 1, благодаря заповедному режиму (следов сплошных и выборочных рубок мы здесь не обнаружили), лесниками не тронут. Возле заказника установлен охранный знак. В заказнике сохранен старовозрастной сосново-дубовый лес, представленный соснами возрастом 150- 200 лет и примерного возраста дубами. Сосны постепенно сохнут, падают, много их валяется на земле. Рядом растут молодые сосенки и березки. Благодаря упавшим соснам, в заказнике появилось много солнечных полянок.

На этих полянках мы обнаружили большое количество кустов волчегодника. В среднем, на одном гектаре их насчитывалось около 1200 штук. Нигде в других незаповеданных участках черкасских лесов, где мы находили волчегодник, такой большой плотности кустов волчегодника мы не наблюдали. Такая высокая плотность волчегодника соответствует плотности волчегодника в этих лесах в конце 1970-х годов (700-1500 кустов), когда таких как сейчас интенсивных рубок здесь еще не было (1). Плотность кустов волчегодника, которую мы наблюдали сейчас в эксплуатационных лесах, составляла в среднем около 300-500 кустов на 1 га, что в 2,4-4 раза ниже, чем в заказнике. Да и сам размер кустов волчегодника бороовой в заказнике значительно превосходил по размеру те кусты, что мы наблюдали в хозяйственно эксплуатационных лесах.

Яблоко, как говорится, недалеко падает от яблони.

В предисловии к третьему изданию «Красной книги Украины. Растительный мир» Дидух написал: «З одного боку, розорювання, надмірний випас, забудова, рекреація та інші антропогенні фактори, а з іншого — режим абсолютного заповідання в заповідниках призводить до скорочення, а зрештою й зниження популяції видів ковили» (6).

Что касается антропогенных факторов — это понятно. Но так ли негативно действует режим абсолютного заповедания на виды ковыля?

Давайте обратимся к этой же Красной книге Украины. В очерке о ковыле опушеннолистном (стр.245, автор — известный степовед, д.б.н. В.С. Ткаченко) сказано: «В заповідниках в наслідок тривалого невтручання, введення абсолютно заповідного режиму рясність виду різко збільшується» (7). Как же так?

Дидух пишет о том, что абсолютно заповедный режим ведет к исчезновению видов ковыля, а, оказывается, такой режим способствует расширению популяции ковыля опушеннолистного. Получается, Дидух не внимательно читал «Красную книгу Украины. Растительный мир», к которой сам же написал предисловие и является ее редактором.

Я специально перечитал видовые очерки о всех 27 видах ковыля, внесенных в Красную книгу Украины. Из 27 видов причинами исчезновения 24 видов указаны только антропогенные влияния — выпас, распашка целины, строительство и т.п. Для двух видов — ковыль днепровский и Залесского — показан регуляционный режим, для одного вида — ковыля опушеннолистного — показан абсолютно заповедный режим (7). Почему же тогда Дидух обобщает свои выводы на все 27 видов ковыля? Допустимо ли такое в науке?

А вот еще одна статья Дидуха — «Підсумки щодо третього видання «Червоної книги України. Рослинний світ», в кото-

рой он опять ополчился на нелюбимый ему заповедный режим: «...відомо, що тотальний природоохоронний режим, запроваджений у заповідниках, призвів до скорочення чи зниження там популяцій, заради яких створювались ці заповідні об'єкти. Отже, слід наголосити, що вміщення видів до ЧКУ — це не «табу», як намагаються трактувати деякі ретиви природоохоронці, а інформація, що повинна слугувати основою для розробки багатьох подальших дієвих заходів системного характеру» (5).

Действительно ли режим заповедности так негативно действует на краснокнижные виды флоры?

Внимательно перечитав видовые очерки ко всем 826 видам растений и грибов, занесенных в Красную книгу Украины, мы пришли к выводу, что 173 видам флоры (или 21% от всех видов, внесенных в Красную книгу Украины), показан именно режим заповедности. В первую очередь это относится ко многим лишайникам, папоротникам, плаунам, грибам, а также ко многим видам высших растений. Среди последних — орхидные, луковичные, а также высокогорные виды. Более того, многим видам авторы очерков вообще рекомендуют абсолютно заповедный режим. Например, ятрышник клопоносный, иберийский, сердценостный, рыхлоцветковый, болотный, раскрашенный, комперия крымская, тот же ковыль опушеннолистный и др. (7). Да и большинству других краснокнижных видов растений и грибов (за отдельными исключениями) заповедный режим явно не помешает.

Хочется также указать Дидуху, что задача природных заповедников, согласно Закону, это не охрана редких видов флоры и фауны, а прежде всего их мест обитания и еще кое-что другое. В Законе «О природно-заповедном фонде Украины», ст. 15, сказано так: «Природні заповідники — природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в

природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, підтримання природних спонтанних процесів і явищ, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.» (4).

Поэтому не нужно смешивать грешное с праведным.

Нельзя согласиться с Дидуком и насчет того, что занесение видов в Красную книгу — это не табу. Согласно Закону «О Красной книге Украины» (ст. 19), использование краснокнижных видов разрешено только в научных и селекционных целях (8). Любое хозяйственное их использование — запрещено. А это значит — табу.

Подобные рассуждения Дидука только в угоду тем, кто желает и дальше без удержки эксплуатировать природные богатства — косить в заповедных объектах траву и рубить лес, охотиться и распашивать целину, застраивать поймы рек, осушать болота и сажать там рапс. Им не нужен режим заповедности в заповедных объектах, пусть они будут, как и раньше,

формальными, им не нужна толстая Красная книга с жесткими законодательными табу, их мечта набивать себе карман на всем, что можно урвать. Таким и помогает академик Дидука.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонюк Н.Е., 1982. Рідкісні рослини флори України в культурі // Ліси рівнинної частини України (Полісся, Лісостеп). — К.: Наукова думка. — С. 6-51.
2. Природно-заповідний фонд Черкаської області, 2006. — Черкаси: Вертикаль. — 196 с.
3. Рясевич В.В., 2010. Фітоіндикаційна та синтаксономічна оцінки угруповань з участю *Daphne speogum* L. // Національний університет «Києво-Могилянська академія», Наукові записки. — Т. 106. — С. 51-55.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України».
5. Дідух Я.П., 2010. Підсумки щодо третього видання «Червоної книги України. Рослинний світ» // Растительный мир в Красной книге Украины: реализация глобальной стратегии сохранения растений. Материалы Международной научной конференции. — Киев. — С. 12-13.
6. Дідух Я.П., 2009. Передмова // Червона книга України. Рослинний світ. — К.: Глобалконсалтинг. — С. 4-5.
7. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: Глобалконсалтинг. — 900 с.
8. Закон України «Про Червону книгу України».